

КОМЕСАРИЈАТ
ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ И МИГРАЦИЈЕ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

СТАЊЕ И ПОТРЕБЕ ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА

МАЈ 2018.

Istraživanje i objavljivanje ovog izveštaja podržao je UNHCR

Ovo nije publikacija UNHCR.

Stavovi izraženi u ovom dokumentu predstavljaju stavove autora, i ne odražavaju nužno i stavove Visokog Komesarijata za izbeglice Ujedinjenih nacija.

КОМЕСАРИЈАТ ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ И МИГРАЦИЈЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

СТАЊЕ И ПОТРЕБЕ ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА

Мај 2018.

КОМЕСАРИЈАТ
ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ И МИГРАЦИЈЕ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

САДРЖАЈ:

УВОД.....	8
МЕТОДОЛОГИЈА.....	11
КРАТАК ПРЕГЛЕД.....	12
ГЛАВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ДОМАЋИНСТАВА ИРЛ ЛИЦА У ПОТРЕБИ.....	15
СТАТИСТИЧКИ ПОДАЦИ.....	17
1. ГЕОГРАФСКА РАСПРОСТРАЊЕНОСТ ИРЛ У ПОТРЕБИ.....	17
2. ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА.....	19
2.1. СТАРОСНА И ПОЛНА СТРУКТУРА.....	19
2.2. ВЕЛИЧИНА ДОМАЋИНСТВА.....	21
2.3. БРАЧНИ СТАТУС.....	22
2.4. НАЦИОНАЛНА ПРИПАДНОСТ ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА У ПОТРЕБИ.....	23
2.5. ОБРАЗОВАЊЕ.....	24
3. МАТЕРИЈАЛНИ ПОЛОЖАЈ ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА.....	25
3.1. РАДНИ СТАТУС.....	25
3.2. ПРИХОДИ ЛИЦА.....	27
3.3. РАДНА СПОСОБНОСТ (ЗА СТАРИЈЕ ОД 15 И МЛАЂЕ ОД 65 ГОДИНА).....	30
3.4. СТАМБЕНИ СТАТУС ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА.....	32
3.5. ИРЛ ПО КОЛЕКТИВНИМ ЦЕНТРИМА.....	33

4. ИМОВИНА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ	36
4.1 ВРСТА ИМОВИНЕ.....	36
4.2 СТАТУС ИМОВИНЕ	37
4.3 ФИЗИЧКИ СТАТУС ИМОВИНЕ	39
5. ПОВРАТАК	41
6. ПОТРЕБА ЗА ПРАВНОМ ПОМОЋИ	45
7. ПОЖЕЉНО ТРАЈНО РЕШЕЊЕ	46
8. ПРОЦЕНА ПОТРЕБА ИРЛ РОМА У СРБИЈИ	51
8.1 СТАРОСНА И ПОЛНА СТРУКТУРА.....	53
8.2 ВЕЛИЧИНА ДОМАЋИНСТВА	54
8.3 ОБРАЗОВАЊЕ	55
8.4 МАТЕРИЈАЛНИ ПОЛОЖАЈ ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА РОМА И РАДНИ СТАТУС	56
8.5 СТАМБЕНИ СТАТУС.....	58
9. ПРЕПОРУКЕ	59
ПРЕПОРУКА 1	59
ПРЕПОРУКА 2	61
ПРЕПОРУКА 3	61
ПРЕПОРУКА 4	61
ПРЕПОРУКА 5	62
ПРЕПОРУКА 6	62
УНХЦР – КРИТЕРИЈУМИ УГРОЖЕНОСТИ	63
ЛИТЕРАТУРА	64

УВОД

Од 2008. године Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије (Комесаријат) је у сарадњи са Високим комесаријатом за избеглице Уједињених нација (УНХЦР), Републичким заводом за статистику или самостално спровео неколико истраживања о интерно расељеним лицима (ИРЛ) са Косова и Метохије (КиМ) и њиховим потребама. Последњи извештај о потребама интерно расељених лица у Србији¹ урађен је у марту 2011. године на основу анализе података добијених истраживањем међу интерно расељеним лицима коју су заједнички спровели Комесаријат за избеглице Републике Србије, УНХЦР и Заједничка служба за профилисање ИРЛ (ЈИПС). Циљ истраживања био је идентификација главних проблема расељених лица у Србији, рањивих група међу њима и указивање на правце деловања у смеру побољшања њиховог положаја. Резултати овог истраживања показали су да је 2011. године од укупног броја од 210.000 интерно расељених лица, 97,286 интерно расељених особа у Србији било у стању потребе за додатном помоћи која је везана за њихово расељење. Истраживање је такође указало на основне карактеристике домаћинства, положај ИРЛ на тржишту рада, услове становања, ситуацију са имовином, финансијску ситуацију ИРЛ, степен њихове интеграције у друштву, приступ социјалној заштити, као и њихову заинтересованост за повратак.

¹ УНХЦР, ЈИПС, Комесаријат за избеглице Републике Србије, „Процена потреба интерно расељених лица у Србији“, март 2011 http://www.kirs.gov.rs/docs/Procena_potreba_IRL_u_Srbiji.pdf

Глобална финансијска криза која је погодила Србију, утицала је и на положај интерно расељених лица и такође довела до смањења броја повратака на Косово и Метохију. Ово је захтевало израду нове процене потреба ИРЛ у Србији. Уз подршку Представништва УНХЦР у Србији, Комесаријат је израдио извештај који анализира податке из евиденције свих интерно расељених лица у потреби.

Циљ ове анализе је да укаже на специфичне потребе ИРЛ и њихов обим. У складу са тим би требало одредити и стратешке правце у програмирању будућих активности везаних за побољшање услова живота интерно расељених лица. Ова анализа такође пружа битне информације о остваривању напретка у националним и међународним процесима, као и у имплементацији националне стратегије развоја Републике Србије укључујући Програм реформи политике запошљавања и социјалне политике за период 2016-2020, Националну стратегију за решавање проблема избеглица и ИРЛ, такозвани Скопски процес, процес приступања ЕУ и Агенду 2030². Коначно, ова студија би могла допринети да интерно расељена лица не буду изостављена већ потпуно интегрисана у друштво и да имају користи од постојећег и будућег економског, социјалног, политичког и културног напретка Републике Србије.

² У оквиру потциља 1.2 Република Србија се обавезала да до краја 2030. године најмање за половину смањи број мушкараца, жена и деце свих узраста који живе у било ком облику сиромаштва укључујући и ИРЛ.

МЕТОДОЛОГИЈА

Током 2013. године Комесаријат је, заједно са општинским повереницима за избеглице, направио евиденцију свих интерно расељених лица у потреби. Евиденција је направљена на основу података које су прикупљали повереници анкетирањем породица у својим општинама, у складу са Критеријумима угрожености УНХЦР-а (прилог). Евиденција садржи основне податке о домаћинству и његовим члановима, о социјалној угрожености и о исказаној потреби за побољшањем услова живота. Евиденција се стално ажурира тако да је током 2016-2017. године у потреби било 17.287 домаћинастава, односно 71.779 лица, а тренутно је тај број 16.644 домаћинастава интерно расељених породица, односно 68.514 лица у потреби.

Од завршетка претходног извештаја, а преко програма које спроводи Комесаријат са партнерима стамбено је збринуто 473 домаћинастава, а њих 170 је стамбено решење остварило сопственим средствима.

Израда ове евиденције омогућила је да се подаци упореде са већ постојећом евиденцијом стамбених решења за интерно расељена лица и са постојећим студијама. Таквим поређењем могу да се сагледају постигнути резултати који се односе на помоћ коју су добила лица у потреби када је реч о побољшању услова становања док су у расељеништву, односно може да се сагледа оно што је обезбеђено из буџетских, донаторских, претприступних фондова и средстава јединица локалне самоуправе.

КРАТАК ПРЕГЛЕД

После распада бивше СФРЈ и конфликта који су уследили деведесетих година прошлог века, уточиште је у Републици Србији потражило преко 800.000 избеглица из бивших република СФРЈ и преко 200.000 интерно расељених лица са Косова и Метохије. Приликом регистрације интерно расељених лица 2000. године, у Србији је ван територије Косова и Метохије евидентирано 186.000 лица. Исељавање се наставило и после 1999. године. Једнострано проглашена независност Косова³ у фебруару 2008. године допринела је да се повећају страх и неизвесност интерно расељених лица када је реч о решавању њихових егзистенцијалних потреба. Данас је у Републици Србији евидентирано 201.047 интерно расељених лица (2,85% од процењеног укупног броја становника у 2018. години који износи 7.040.272).

Израђени су механизми на централном и локалном нивоу за спровођење свих типова програма подршке интерно расељеним лицима у Републици Србији. Захваљујући систему локалног акционог планирања, у решавање потреба интерно расељених лица од 2008. године активно су се укључиле и локалне самоуправе. Такође, у протеклом периоду реализовани су бројни програми предвиђени стратешким оквирима, које су финансирани ЕУ, агенције УН, Влада Републике Србије и владе страних држава.

Локални акциони план је стратешки документ који садржи снимак потреба на територији неке јединице локалне самоуправе, као и износ финансијских средстава потребних за решавање стамбених и других потреба избеглица и интерно расељених лица.

Опредељеност Републике Србије да се обезбеде адекватни животни услови и пронађу трајна решења за интерно расељена лица огледа се у усвајању Закона о управљању миграцијама, као и у ревидирању Националне стратегије за решавање питања избеглица и интерно расељених лица за период 2015–2020, уз издвајање значајних средстава из буџета за збрињавање и побољшање положаја ИРЛ, прикупљање донаторских средстава, као и редовно стављање питања ИРЛ високо на политичку агенду свих релевантних форума на којима се нагласак ставља на трајно решавање њихових проблема. Стратегија прати потребне циљеве и мере Републике Србије дефинисане у претходном периоду, који су и даље актуелни.

³ овај натпис не прејудуцира статус Косова и у складу је са Резолуцијом 1244

Од 2012. године Комесаријат за избеглице и миграције доноси Уредбу о утврђивању програма подстицаја за спровођење мера и активности неопходних за достизање утврђених циљева из области управљања миграцијама у јединицама локалних самоуправа. Програм обухвата подстицаје, мере и активности неопходне за реализацију утврђених планова, висину средстава за спровођење мера и активности у јединицама локалне самоуправе, као и критеријуме за њихову расподелу и за учешће у Програму.

Програм се утврђује за сваку годину посебно. Овом уредбом је за 2018. годину предвиђено да се утроши 268 милиона динара за побољшање услова живота интерно расељених лица док су у расељеништву, док је у 2017. години предвиђено и утрошено 288 милиона динара за исте намене.

Приликом планирања и реализације буџетских и донаторских средстава води се рачуна да се овим програмима обухвате јединице локалне самоуправе на чијој територији борави велики број интерно расељених лица. Из буџета Републике Србије издвајају се и средства за економско оснаживање социјално угрожених породица интерно расељених лица.

Побољшање услова становања интерно расељених лица док су у расељеништву спроводи се кроз следеће програме:

- додела помоћи за побољшање услова становања у виду грађевинског материјала за започету изградњу или адаптацију безусловних објеката у власништву;
- додела помоћи приликом куповине сеоских кућа са окућницом;
- додела помоћи приликом прибављања и изградње монтажних кућа;
- додела стамбених јединица за социјално становање у заштићеним условима и стана у закуп;
- додела помоћи за решавање проблема интерно расељених лица која бораве у тзв. неформалним колективним центрима.

Када су упитању трајна решења (као што је предвиђено Оквиром за трајна решења за интерно расељена лица), прилику треба дати и повратку и интеграцији. И поред спроведених мера мали број интерно расељених лица се вратио на Косово и Метохију због недостатка безбедности и могућности да остваре основна људска права. С обзиром на то да враћање стамбених објеката и земље, што представља кључни услов за достизање трајних решења, за велику већину није достижан циљ, практично се нису створили услови да интерно расељена лица доносе слободну одлуку о повратку или интеграцији.

Такође, планирано је да се у најскорије време затворе сви колективни центри, којих тренутно у Републици Србији без Косова и Метохије има 3 и где је смештено 72 интерно расељена лица, а на територији Косова и Метохије има 8 где је смештено 278 интерно расељених лица. Планско затварање колективних центара обавља се у складу са првом Националном стратегијом за решавање питања избеглица и интерно расељених лица, која је усвојена 2002. године. Од 2002. године затворено је 377 колективних центара и збринато 9386 интерно расељених лица која су у њима била смештена.

Поред обезбеђивања трајних решења за расељена лица, Комесаријат за избеглице и миграције више пута годишње расписује јавне позиве за финансирање програма невладиног сектора и удружења од значаја за популацију избеглица, интерно расељених лица и повратника по основу Споразума о реадмисији. Ти програми садрже елементе информативне кампање за подизање свести избеглица и интерно расељених лица у циљу њихове друштвене интеграције и доступних механизма за остваривање права, испитивање стања потреба корисничке популације.

Аутор: Дејан Милисављевић, КИРС

ГЛАВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ДОМАЋИНСТАВА ИРЛ ЛИЦА У ПОТРЕБИ

Према подацима које је прикупио Комесаријат за избеглице и миграције, у Србији живи 16.644 домаћинства интерно расељених породица, односно 68.514 лица у потреби.

Већина породица је насељена у градским срединама у Западној Србији и Шумадији, а најмањи број је гравитирао ка Војводини, што је показала и анализа обављена пре седам година. Интерно расељене породице дају предност Београду и већим градовима због могућности за запошљавање, приступа здравственим услугама и школовања деце. За остале делове Србије које чешће насељавају вежу их породичне везе, као и велики број лица пореклом са Косова и Метохије која од раније живе на тим подручјима.

Просечна старост лица у потреби је 39,14 година, што се донекле разликује од података из претходне анализе. Разлика би се могла објаснити тиме што су породице са већим бројем деце већ стамбено збринуте, као и тиме што се данас породице одлучују на мањи број деце. Већина популације је у категорији од 19 до 59 година (51,55%), мада велику групу чине и лица старија од 60 година (23,15%). Приближно је исти однос жена и мушкараца (49,21% према 50,79%).

Просечна величина домаћинства интерно расељених лица у потреби је 4,12, а домаћинства са пет и више чланова има преко 28%. Овде бележимо пад величине просечног домаћинства зато што су управо породице са већим бројем деце имале предност у добијању помоћи за побољшавање услова живота, мада је проценат вишечланих породица које су у потреби по више основа и даље висок, о чему ће у даљем тексту још бити речи.

Етнички састав интерно расељених лица у потреби релативно је хомоген јер преовлађују Срби, који чине 76,7%, а за њима следе Роми, са значајним уделом од 14,9 %. Удео Црногораца, Бошњака/ Муслимана и Горанаца је знатно мањи.

Нажалост, и даље је велики број лица која немају завршену основну школу (14%). С друге стране, уочава се пораст броја лица са високим образовањем у односу на исти период. То доказује позитиван помак у схватању потребе да се настави школовање и стекне образовање.

Подаци говоре да је већина ове популације у радно активном добу, односно од 19 до 59 година старости. Скоро трећина интерно расељених лица је без икаквог запослења. Најчешћи извор прихода је плата (22,50%), затим следе пензија и ткзв „косовски додатак“ (11,55% односно 11,35%). Преко 73% домаћинства има укупна месечна примања мања од 300 евра (око 35.000 РСД), а

просечни месечни приход по домаћинству је 169 евра, тј. 35 евра по члану породице (око 4,900 РСД). Ови подаци се нису битно мењали од претходне анализе.

Када је реч о условима становања и имовини интерно расељених лица у потреби, 9,66% породица су власници објеката, а скоро половина свих живи као подстанари или код рођака и пријатеља. Као подстанари или код рођака и пријатеља живи 5.500 породица које имају имовину безусловну за становање и које би проблем смештаја решиле добијањем пакета грађевинског материјала.

Интерно расељена лица у потреби данас као помоћ преферирају грађевинске пакете (49,79% породица), сеоска домаћинства (19,54%), станове у закупу (19,46%) и ССЗУ (10,57%), док смештају у установе социјалне заштите предност даје мање од 1% породица.

Од укупног броја домаћинстава која у власништву имају стамбени објекат безуслован за живот, 68% потражује грађевински материјал за завршетак градње започетог објекта или за адаптацију објекта у власништву који није услован за становање. У простору који није намењен за становање живи 5,11% од укупног броја домаћинстава. Без купатила је 9,8% домаћинстава.

Слика ових параметара се није битније изменила, што нам указује да породицама у потреби треба пружати бржу и ефикаснију помоћ како би се створили минимални услови за нормалан живот.

Стање њихове имовине на КиМ се, нажалост, није поправило од последње анализе, па самим тим ни допринело да се на основу стања имовине изађе из круга угрожености и сиромаштва, ни повратком на КиМ ни уласком у посед имовине и њеном продајом, на што ћемо се детаљније осврнути у даљем тексту. Када је реч о физичком стању објеката, више од половине власника (56,55%) навело је да су им објекти уништени, а 11,25% да имовина има оштећења високог степена, односно да није уселљива.

Примећује се значајан пад спремности ових лица за повратак на Косово и Метохију у односу на претходна истраживања, када је број заинтересованих за повратак био знатно већи. Као главне разлоге за мали проценат повратка, ИРЛ наводе несигурност и ограничену слободу кретања, несигурну будућност деце, те питања егзистенције и запослења.

СТАТИСТИЧКИ ПОДАЦИ

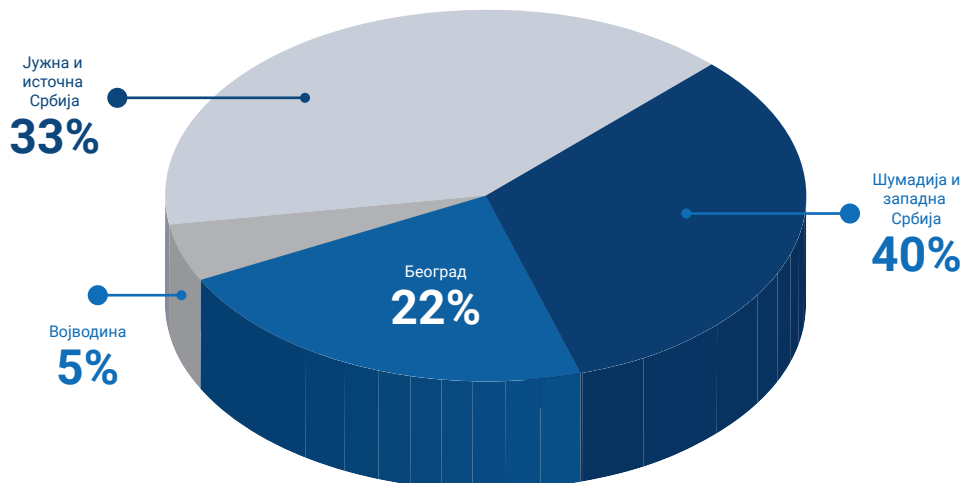
1. ГЕОГРАФСКА РАСПРОСТРАЊЕНОСТ ИРЛ У ПОТРЕБИ

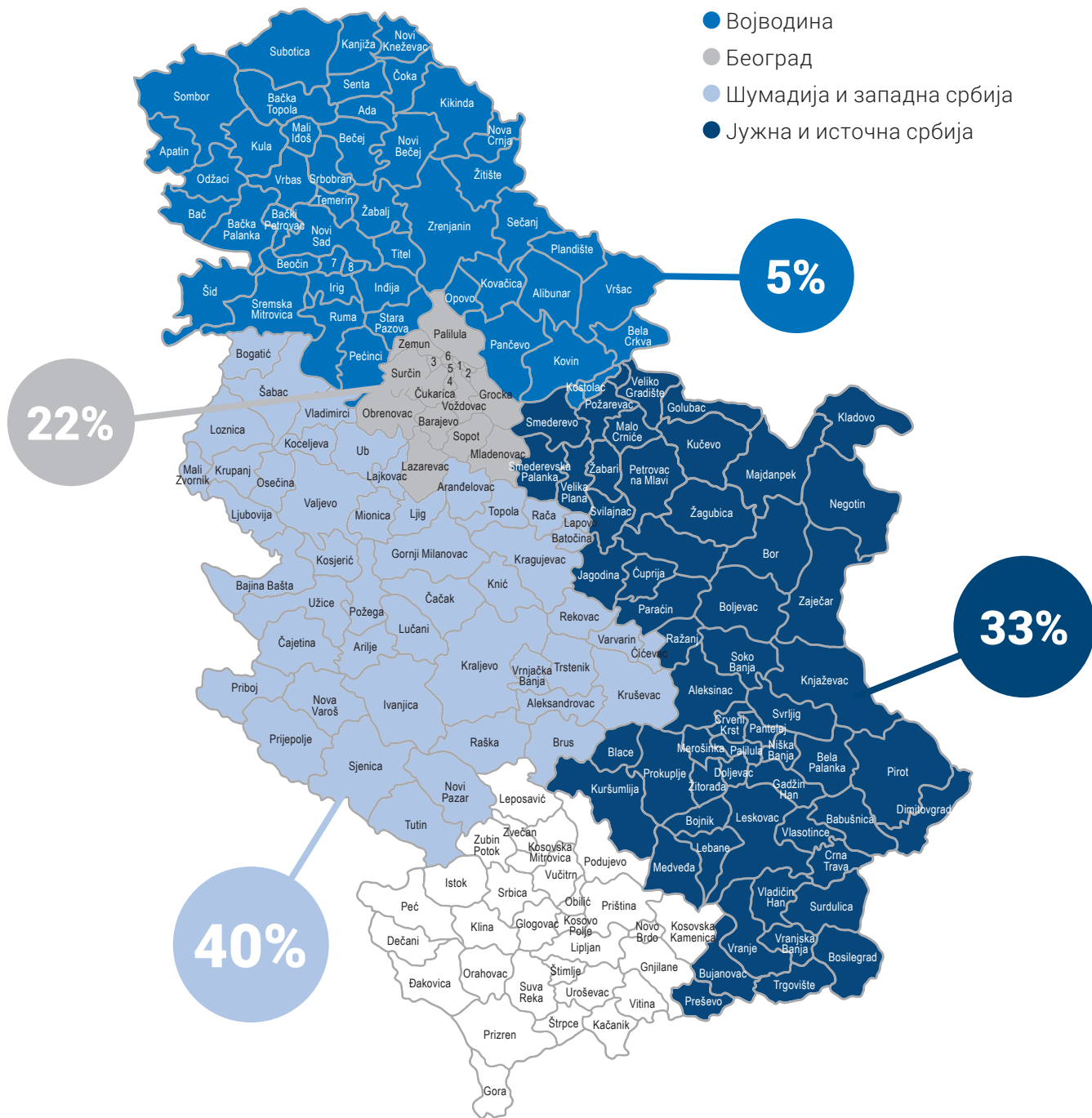
Табела 1. Географска распрострањеност ИРЛ

РЕГИОН	БРОЈ ИРЛ ПОРОДИЦА	%
Београд	3.614	21,71%
Војводина	840	5,05%
Шумадија и западна Србија	6.711	40,32%
Јужна и источна Србија	5.479	32,92%
УКУПНО	16.644	100,00%

Већина расељених лица са Косова и Метохије населила се у централној и јужној Србији, док је мањи број, углавном Рома, отишао у Војводину. Просечно интерно расељено домаћинство преселио се још три пута након расељавања са Косова и Метохије.

ИРЛ ПОРОДИЦЕ ПО РЕГИОНИМА

2. ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА

2.1. СТАРОСНА И ПОЛНА СТРУКТУРА

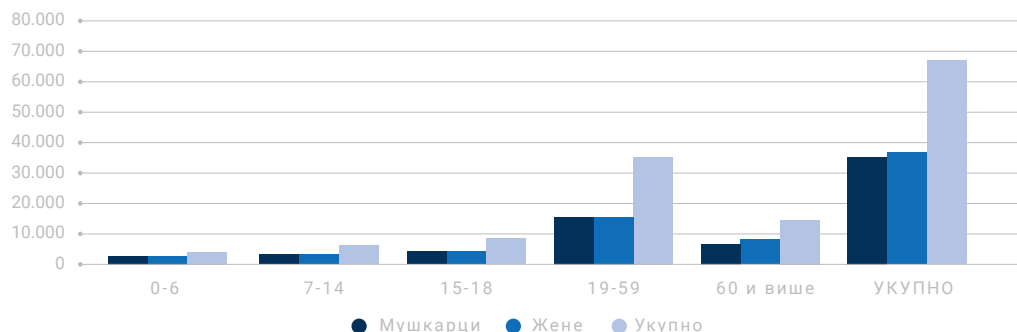
Просечна старост интерно расељених лица у потреби је 40,44 година и у односу на просечну старост домицилног становништва (42,9), ИРЛ у потреби представљају релативно млађе становништво. Већина ИРЛ у потреби је у категорији од 19 до 59 година (50,98%), мада велику групу чине и лица старија од 60 година (23,06%). Приближно је исти однос жена и мушкараца (49,18% према 50,82%).

Табела 2.1 Старосна и полна структура

СТАРОСТ	МУШКАРЦИ	%	ЖЕНЕ	%	УКУПНО	%
0-6	1.998	2,92%	1.996	2,91%	3.994	5,83%
7-14	2.765	4,04%	2.814	4,11%	5.579	8,14%
15-18	4.192	6,12%	4.021	5,87%	8.213	11,99%
19-59	17.616	25,71%	17.311	25,27%	34.927	50,98%
60 и више	7.127	10,40%	8.674	12,66%	15.801	23,06%
УКУПНО	33.698	49,18%	34.816	50,82%	68.514	100,00%

На овакву старосну структуру утиче висок удео ромске популације, као и већи наталитет код породица са Косова и Метохије у односу на просек у целој Србији.

СТАРОСНА И ПОЛНА СТРУКТУРА

Просечна старост у односу на претходне анализе је измењена, што говори у прилог томе да су најугроженије породице са већим бројем деце у протеклом периоду збринуте, а да је порастао број носилаца домаћинства старијих од 60 година. Преко 65% интерно расељених лица у потреби је у радно активном добу.

Просечна старост укупног броја ИРЛ је 37,89 година.

Србија се убраја у демографски најстарије земље света. Према статистичким подацима, у Србији живи око 1,4 милиона старијих од 65 година, што чини 19,2% популације. Старење становништва је првенствено последица промена у природном кретању становништва, као и миграција, односно смањивања броја младог и радно активног становништва, а повећања броја зависног становништва. Процењује се да ће за 25 година у Србији живети 7,5% осамдесетогодишњака.

2.2 ВЕЛИЧИНА ДОМАЋИНСТВА

Величина домаћинства је један од најважнијих фактора при планирању решења за стамбено збрињавање кроз побољшавање услова становања ИРЛ у потреби. Просечна величина домаћинства интерно расељених лица у потреби је 4,12 и то је у процентима нешто ниже у односу на последњу анализу стања потреба ИРЛ.

Табела 2.2 Величина домаћинства

БРОЈ ЧЛАНОВА ДОМАЋИНСТВА	БРОЈ ДОМАЋИНАСТАВА	%
1	2.879	17,30%
2	3.165	19,02%
3	3.063	18,40%
4	2.844	17,09%
5 и више	4.693	28,20%
УКУПНО	16.644	100,00%

Самачка или једночлана домаћинства су заступљена са 17%, али је проценат домаћинства са 5 и више чланова више од 28% и на то треба обратити посебну пажњу приликом програмирања даљих активности у решавању питања побољшавања услова становања. Треба узети у обзир да се овде ради о домаћинствима која имају више деце и традиционално живе у вишегенерацијским породицама.

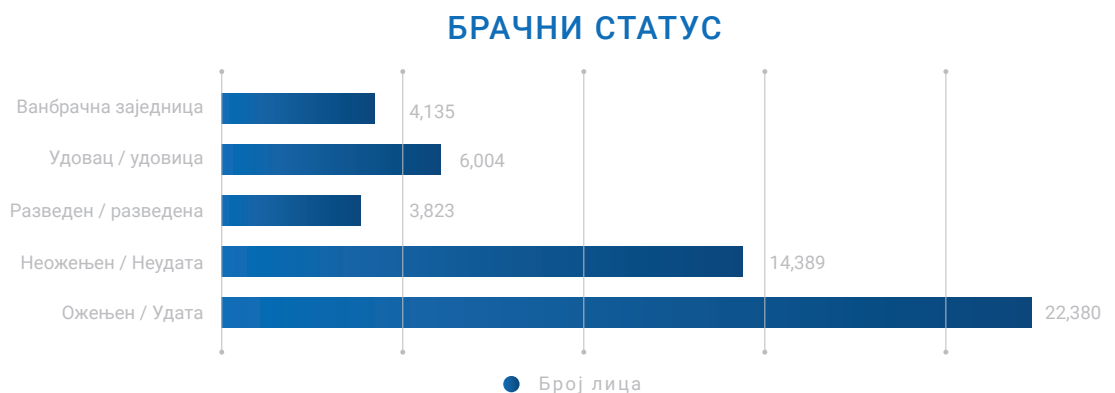

2.3 БРАЧНИ СТАТУС⁴

Међу пунолетним интерно расељеним лицима у потреби, удео оних који су у браку износи 44,11%, неожењених/неудатах има 28,36%, а у ванбрачној заједници живи 8,15% парова. Удоваца и удовица има око 12%. Приликом обезбеђивања побољшања услова становања лица у потреби, лакши приступ имају породице у односу на самце. С обзиром на велики број лица у потреби, правилници по којима поступају општинске комисије за избор корисника омогућавају боље рангирање породица са више чланова и већим бројем малолетне деца, па такве породице пре добијају помоћ.

Табела 2.3 Брачни статус

БРАЧНИ СТАТУС	БРОЈ ЛИЦА	%
Ожењен/удата	22.380	44,12%
Неожењен/неудата	14.389	28,36%
Разведен/разведена	3.823	7,54%
Удовац/удовица	6.004	11,83%
Ванбрачна заједница	4.135	8,15%
УКУПНО	50.731	100,00%

⁴ Само пунолетна лица.

Једнородитељских породица има 1.183 (7,11% од укупног броја домаћинства у потреби), а у њима живи 2.359 деце. Једночланих старачких домаћинства има 7,70 %.

2.4 НАЦИОНАЛНА ПРИПАДНОСТ ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА У ПОТРЕБИ

Етнички састав интерно расељених лица у потреби релативно је хомоген јер преовлађују Срби, који чине 76,7 %, а за њима следе Роми са значајним уделом од 14,9 %. Процент Црногораца, Бошњачка/Муслимана и Горанаца је знатно мањи.

Табела 2.4 Национална подела

НАЦИОНАЛНОСТ	БРОЈ	%
Српска	52.526	76,66%
Ромска	10.188	14,87%
Црногорска	1.912	2,79%
Бошњачка/Муслиманска	1.340	1,96%
Горанска	1.056	1,54%
Остали	1.492	2,18%
УКУПНО	68.514	100,00%

НАЦИОНАЛНА ПОДЕЛА

Удео Рома у популацији интерно расељених лица која су у потреби износи 14,9% и знатно је већи од удела Рома у укупном броју становника Републике Србије (2,14%), као и од удела Рома у укупној популацији интерно расељених лица (10,5%).

Према Уставу Републике Србије, грађани нису дужни да се изјасне о својој националној припадности (члан 47). За децу млађу од 15 година одговор на питања о етничкој припадности дају родитељи или старатељи.

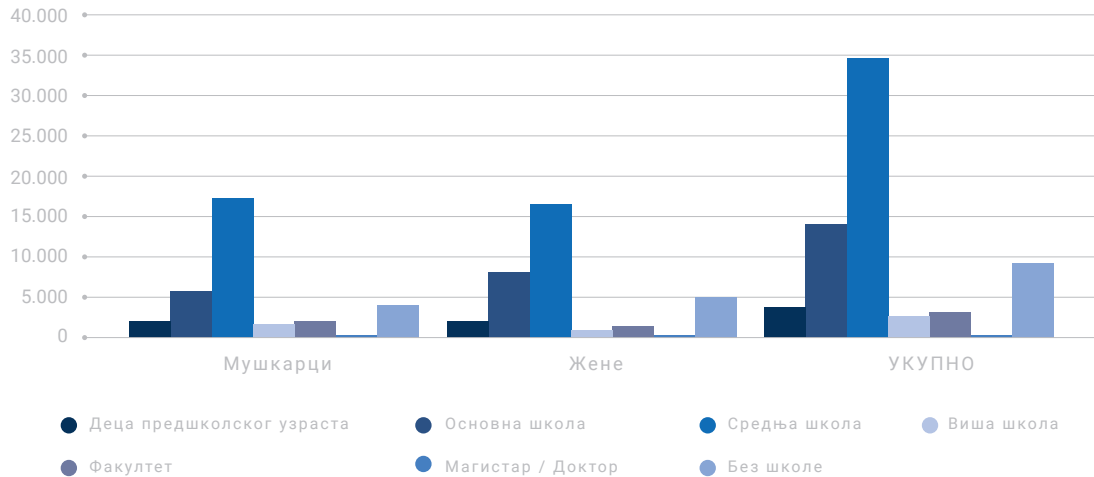
2.5 ОБРАЗОВАЊЕ

Табела 2.5 Образовање

ОБРАЗОВАЊЕ	МУШКАРЦИ	%	ЖЕНЕ	%	УКУПНО	%
Деца предшколског узраста	1.998	2,92%	1.996	2,91%	3.994	5,83%
Основна школа	6.123	8,94%	8.254	12,05%	14.377	20,98%
Средња школа	17.702	25,84%	16.917	24,69%	34.619	50,53%
Виша школа	1.742	2,54%	1.007	1,47%	2.749	4,01%
Факултет	1.798	2,62%	1.475	2,15%	3.273	4,78%
Магистар/Доктор	98	0,14%	38	0,06%	136	0,20%
Без школе	4.237	6,18%	5.129	7,49%	9.366	13,67%
УКУПНО	33.698	49,18%	34.816	50,82%	68.514	100,00%

Међу интерно расељеним лицима у потреби преко 9.000 лица није завршило основну школу. Од тог броја нешто је више жена (55%). Лица без завршене основне школе су углавном старија лица (изнад 60 година). Подаци у највећој мери одговарају подацима из претходних анализа о потребама интерно расељених лица, с тим што се може уочити смањење броја лица без основне школе, а пораст лица са високим образовањем. Ово смањење је позитиван тренд и може се очекивати да ће се он наставити. Великом броју необразованих лица доприноси и висок проценат ромске популације, која традиционално мање похађа школу.

ОБРАЗОВАЊЕ

3. МАТЕРИЈАЛНИ ПОЛОЖАЈ ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА

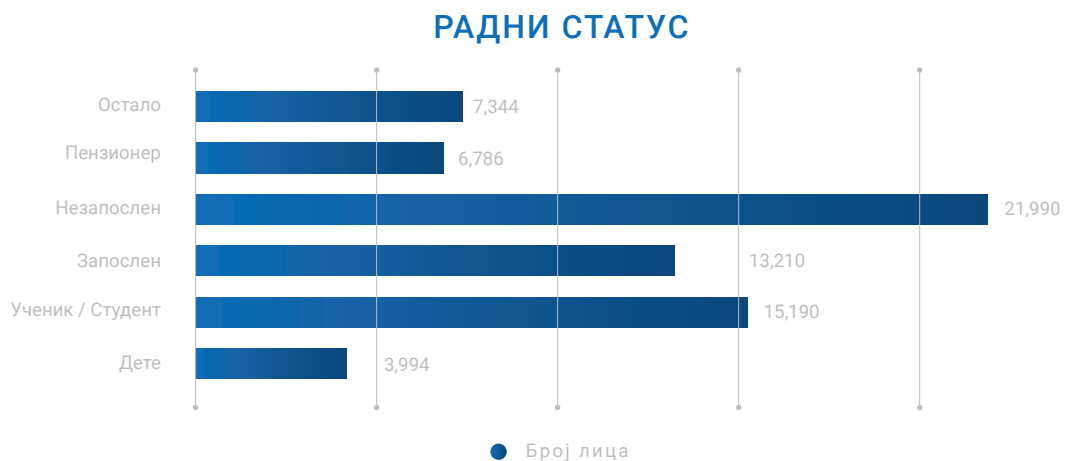
3.1 РАДНИ СТАТУС

Главни показатељ угрожености интерно расељених лица представља висока стопа незапослености. Скоро трећина интерно расељених лица нема никакво запослење. У односу на домицилно становништво у Србији, где је стопа незапослености на крају 2017. године износила 14,7% (475.600 незапослених), те се из овог може закључити да су интерно расељена лица у знатно лошијем положају. Стопа незапослености у интерно расељеној популацији износи 32,10%. У укупној популацији ИРЛ у потреби, запослених лица има мање од 20%, док је стопа запослености за укупно становништво у Републици Србији 46,3% (за лица старија од 15 година).

Табела 3.1 Радни статус

РАДНИ СТАТУС	БРОЈ ЛИЦА	%
Дете	3.994	5,83%
Ученик/студент	15.190	22,17%
Запослен	13.210	19,28%
Незапослен	21.990	32,10%
Пензионер	6.786	9,90%
Остало	7.344	10,72%
УКУПНО	68.514	100,00%

Овде треба нагласити да жене у овој популацији традиционално имају статус домаћице и остају код куће да брину о домаћинству, деци и породици, као и да породице у сеоским срединама приходе остварују бавећи се пољопривредом. Обе ове категорије воде се као незапослена лица. Такође под примањем "пензија" убрајају се и инвалидине.

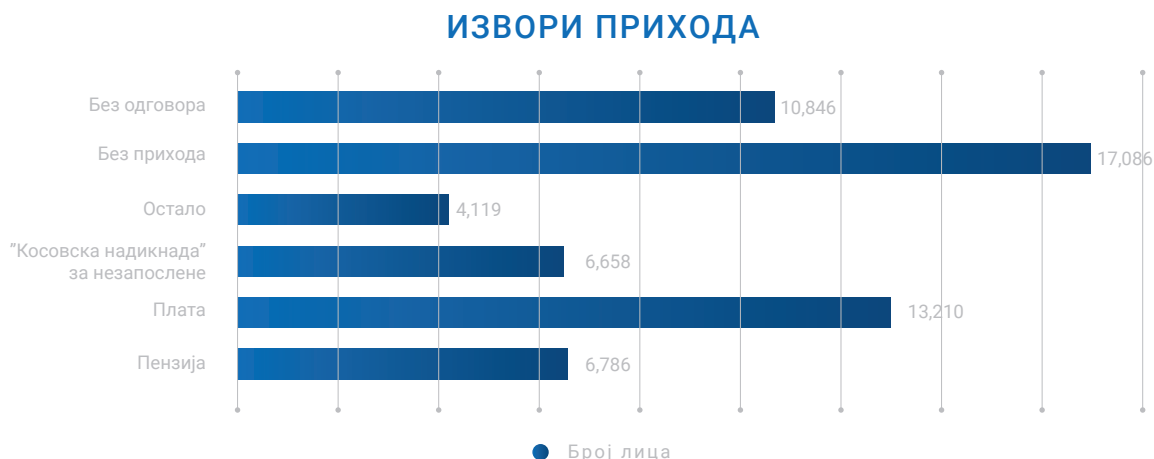

3.2 ПРИХОДИ ЛИЦА

Најчешћи извори прихода интерно расељених лица у потреби је плата (за 13.210 лица) затим тзв. „косовски додатак“ за лица која су због расељеништва остала без радног места (6.658 лица) и пензија (6.786 лица). Велики број ових лица нема стални посао, обавља привремене послове и ради у сивој економији, која нажалост још увек није искорењена, и вероватно се налази у групи остало.

Табела 3.2.1 Извори прихода за старије од 15. година

ИЗВОР ПРИХОДА	БРОЈ ЛИЦА	%
Пензија	6.786	11,56%
Плата	13.210	22,50%
„Косовска надокнада“ за незапослене	6.658	11,34%
Остало	4.119	7,02%
Без прихода	17.086	29,10%
Без одговора	10.846	18,48%
УКУПНО	58.705	100,00%

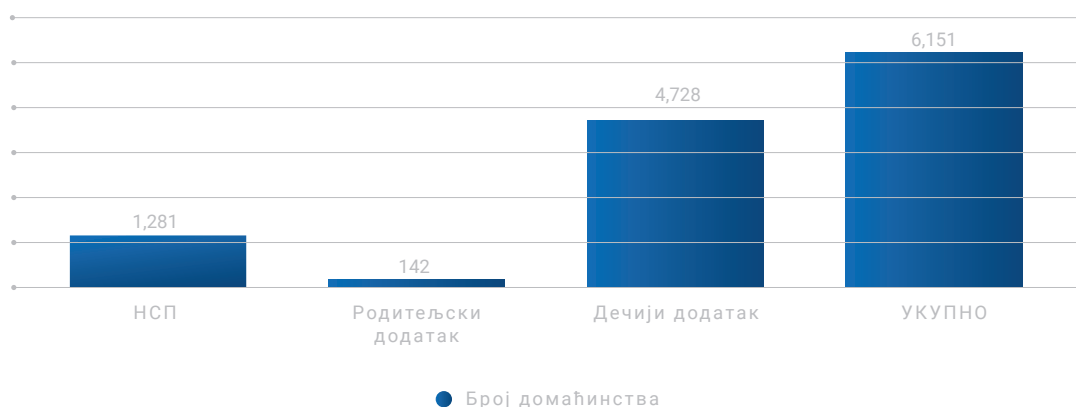
Када је реч о породицама које примају „косовски додатак“, основна је претпоставка да ова лица раде неформално како би заштитила своје право на поменуто надокнаду.

Табела 3.2.2 Врсте социјалне помоћи

ПРИХОДИ У ДОМАЋИНСТВУ	БРОЈ ДОМАЋИНСТАВА	%
НСП	1.281	20,83%
Родитељски додатак	142	2,31%
Дечији додатак	4.728	76,87%
УКУПНО	6.151	100,00%

Расељена лица, као држављани Републике Србије, имају могућност да остваре различите облике социјалне помоћи које обезбеђује држава. Право на помоћ је остварило 37% домаћинстава у потреби, а у анализи из 2016. тај проценат је износио 34%. Повећање броја лица која су остварила право на неки од видова социјалне помоћи говори о томе да је приступ потребним документима олакшан, као и да су потенцијални корисници информисани о помоћи за коју испуњавају услове, као и о начинима да је остваре. Приступ услугама социјалне заштите је веома важан за ову категорију становништва. Од укупног броја свих домаћинстава у потреби која примају приходе по основу социјалне угрожености 76,87% прима дечији додатак.

ПРИХОДИ У ДОМАЋИНСТВУ

Да би породице оствариле неки облик социјалне помоћи, оне треба да испуне законом предвиђене услове и прикупе низ неопходних докумената. Новим Законом о пребивалишту и боравишту грађана, као и повећаним обимом уписа новорођене деце у матичне књиге, олакшано је стицање личних докумената, а самим тим и приступ социјалној помоћи.

Промене у правном оквиру који регулише издавање личних докумената и пријаву пребивалишта омогућиле су лакши приступ личним документима. Република Србија је донела измене и допуне Закона о ванпарничном поступку, који омогућава лицима под ризиком од апатридије да се по поједностављеним процедурама упишу у матичне књиге рођених и прибаве потребан извод.

Док се не усвоји Закон о правној помоћи, услуге ће се пружати кроз пројекте правне помоћи цивилног друштва. Увођењем система бесплатне правне помоћи обезбедиће се виши степен правне сигурности и олакшати приступ личним документима преко процедура прописаних Законом о ванпарничном поступку, које треба да елиминишу „правно невидљива лица“ уписом у матичне књиге и обезбеђивањем личних докумената.

Приступ услугама социјалне заштите је важан показатељ информисаности интерно расељених лица о могућностима које им се пружају, као и степена препознавања институција социјалне заштите као инстанце којој се могу обратити за помоћ.

Табела 3.2.3 Месечни приход домаћинстава

МЕСЕЧНИ ПРИХОД (€)	БРОЈ ДОМАЋИНСТАВА	%
Нема прихода	2.966	17,82%
0 - 150	4.421	26,56%
151 - 300	4.865	29,23%
301 - 400	2.763	16,60%
401 - 500	1.440	8,65%
501 - 600	189	1,14%
УКУПНО	16.644	100,00%

Породице које примају више од 500 евра (1,14%) углавном су вишегенерацијске и вишечлане породице (6 и више чланова), где два или више чланова имају неку врсту примања. Међутим, када се укупна примања поделе на све издржаване чланове, то остају домаћинства у потреби с обзиром да је тај износ испод релативне линије ризика од сиромаштва у Републици Србији који износи 14.920 РСД (званични податак РЗС). То су, такође, домаћинства која немају решено стамбено питање и нису у могућности да га сама реше.

МЕСЕЧНИ ПРИХОД ДОМАЋИНСТВА (\$)

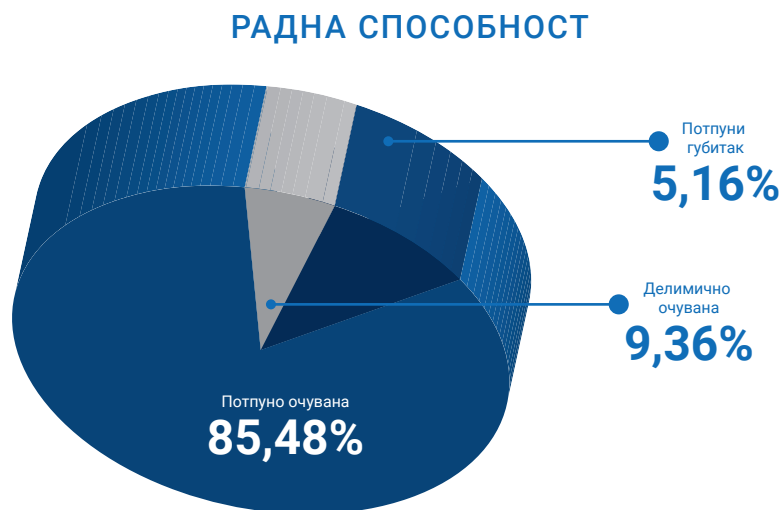
Линија апсолутног сиромаштва је линија испод које није могуће задовољити основне животне потребе, док је линија релативног сиромаштва немогућност остваривања животног стандарда који је одговарајући у односу на друштво у ком појединац живи.

3.3 РАДНА СПОСОБНОСТ (ЗА СТАРИЈЕ ОД 15 И МЛАЂЕ ОД 65 ГОДИНА)⁵

Пошто је међу интерно расељеним лицима у потреби највећи број потпуно радно способан, било би значајно да се предузму одговарајуће активности на подизању стопе запослености како би ова лица могла самостално да обезбеђују средства за живот.

⁵ Чињеница о радној способности није документована, већ је процењивана само на основу изјаве.

Наравно, морамо имати у виду и да је тренутна стопа незапослености у Србији релативно висока и да она износи 14,7% за укупно становништво и нешто преко 15,3% у оквиру радно способног становништва (од 15 до 64 година старости).

Анализа из 2011. године показује да стопа активности расељених лица на нивоу целог узорка износи 67,7%, а код лица у потреби 70,2%. Стопа запослености лица у потреби износи 28,5%, а стопа незапослености 39%, што је неповољније од укупне популације интерно расељених лица, а знатно неповољније од домицилног становништва, те у Републици Србији стопа запослености код становништва са 15 и више година износи 48,2%, а незапослености 14,7%.

Пројекција показује да је за побољшање положаја ИРЛ потребно 6.024 доходовна пакета за незапослена ИРЛ у потреби и 4.361 пакет за запослена расељена лица у потреби како би се та лица економски оснажила и осамосталила.

Овде морамо напоменути да се, када је реч о руралним подручјима, ради о пакетима који су намењени пољопривреди, сточарству, воћарству, куповини машина за обраду дрвета и метала, док се код градског становништва углавном ради о пакетима помоћи за покретање малих предузећа (ауто лимарске радионице, фризерски и козметички салони, моторна возила за превоз секундарних сировина итд).

3.4 СТАМБЕНИ СТАТУС ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА

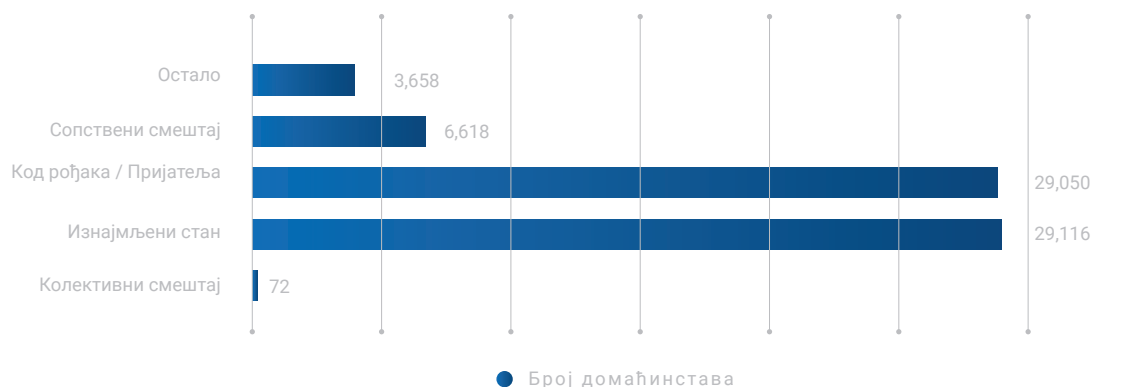
Дистрибуција према врсти тренутног смештаја указује на то да највећи број интерно расељених лица у потреби живи код рођака и пријатеља и у изнајмљеном стану (заједно чине скоро 85%). Сопствени смештај у којем тренутно борави има близу 10% ове популације.

Табела 3.4 Стамбени статус интерно расељених лица

СТАМБЕНИ СТАТУС ДОМАЋИНСТАВА	БРОЈ ДОМАЋИНСТАВА	%
Колективни смештај	72	0,11%
Изнајмљени стан	29.116	42,50%
Код рођака/пријатеља	29.050	42,40%
Сопствени смештај	6.618	9,66%
Остало	3.658	5,34%
УКУПНО	68.514	100,00%

Лица која живе код рођака и пријатеља или у изнајмљеном стану (око 5.500 породица), а која поседују некретнину у власништву која је неусловна за живот, потражују помоћ у виду грађевинског материјала како би трајно решила своје стамбено питање.

СТАМБЕНИ СТАТУС ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА

Од укупног броја домаћинстава интерно расељених лица у потреби која у власништву имају стамбени објекат, према евиденцији потреба ИРЛ, 40% породица потражује грађевински материјал за завршетак започете градње или адаптацију неусловног објекта како би објекат постао услован за становање.

У простору који није намењен за становање смештено је 5,11% од укупног броја домаћинстава у потреби.

3.5 ИРЛ ПО КОЛЕКТИВНИМ ЦЕНТРИМА

Планирано је да се у најскорије време затворе сви колективни центри на територији Републике Србије без Косова и Метохије. У ужем делу Републике тренутно постоје 3 колективна центра где је смештено 43 избеглица и 72 интерно расељена лица, а у АП Косово и Метохија постоји 8 колективних центара где је смештено 40 избеглица и 278 интерно расељених лица, тако да укупно има 433 лица у 11 колективних центара.

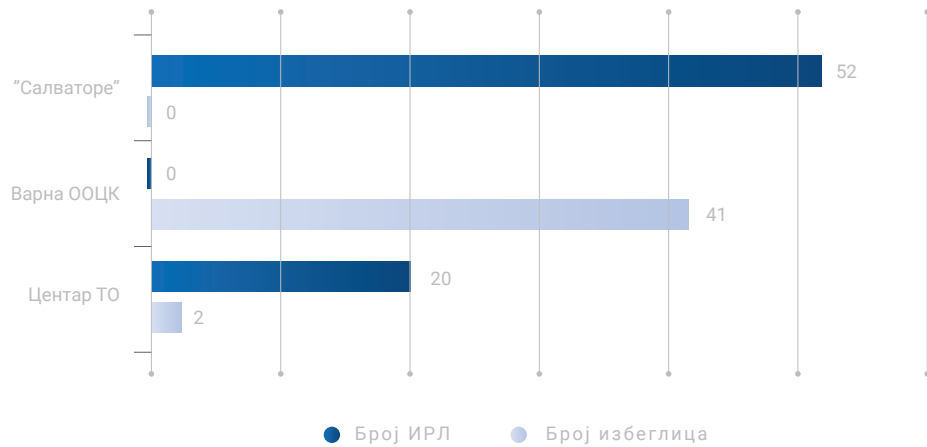
Табела 3.5.1 ИРЛ по колективним центрима

ОКРУГ	ОПШТИНА	ОБЈЕКАТ	БРОЈ ИРЛ	БРОЈ ИЗБЕГЛИЦА
Јужно-Банатски	Панчево	ЦЕНТАР ТО	20	2
Мачвански	Шабац	ВАРНА ООЦК	0	41
Пчињски	Бујановац	“САЛВАТОРЕ”	52	0
		УКУПНО	72	43

Од 2002. године затворено је 377 колективних центара и збринуто близу 9.500 лица која су била смештена у њима.

Напомињемо да су програми побољшавања услова становања ИРЛ праћени и доделом средстава намењених доходовним активностима, која за циљ имају економско оснаживање породица.

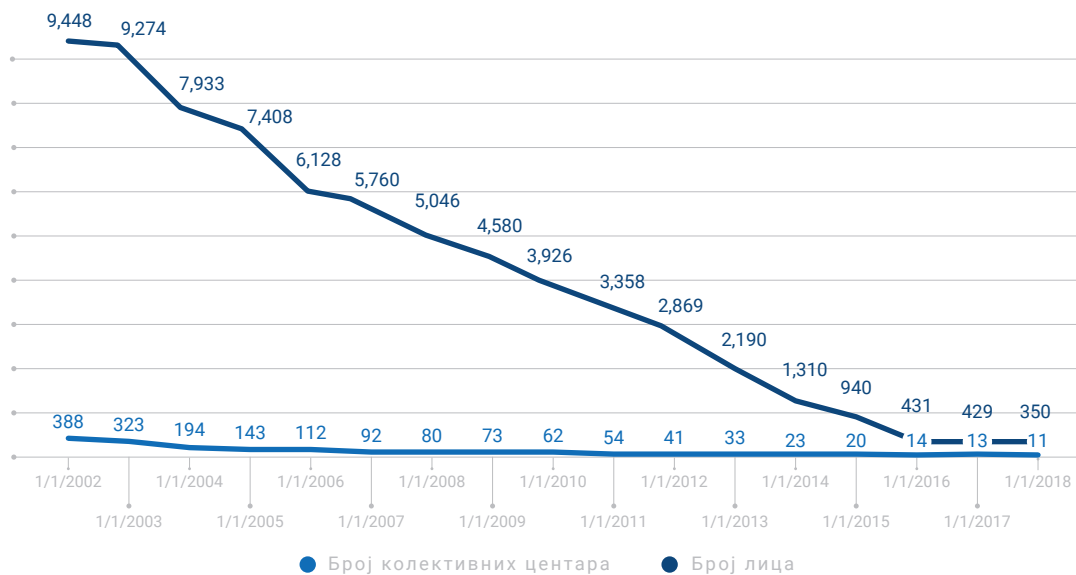
БРОЈ ПО КОЛЕКТИВНИМ ЦЕНТРИМА

Табела 3.5.2 Смањивање броја колективних центара по годинама

ДАТУМ	БРОЈ КОЛЕКТИВНИХ ЦЕНТАРА	БРОЈ ЛИЦА
1.1.2002	388	9.448
1.1.2003	323	9.274
1.1.2004	194	7.933
1.1.2005	143	7.408
1.1.2006	112	6.128
1.1.2007	92	5.760
1.1.2008	80	5.046
1.1.2009	73	4.580

ДАТУМ	БРОЈ КОЛЕКТИВНИХ ЦЕНТАРА	БРОЈ ЛИЦА
1.1.2010	62	3.926
1.1.2011	54	3.358
1.1.2012	41	2.869
1.1.2013	33	2.190
1.1.2014	23	1.310
1.1.2015	20	940
1.1.2016	14	431
1.1.2017	13	429
1.1.2018	11	350

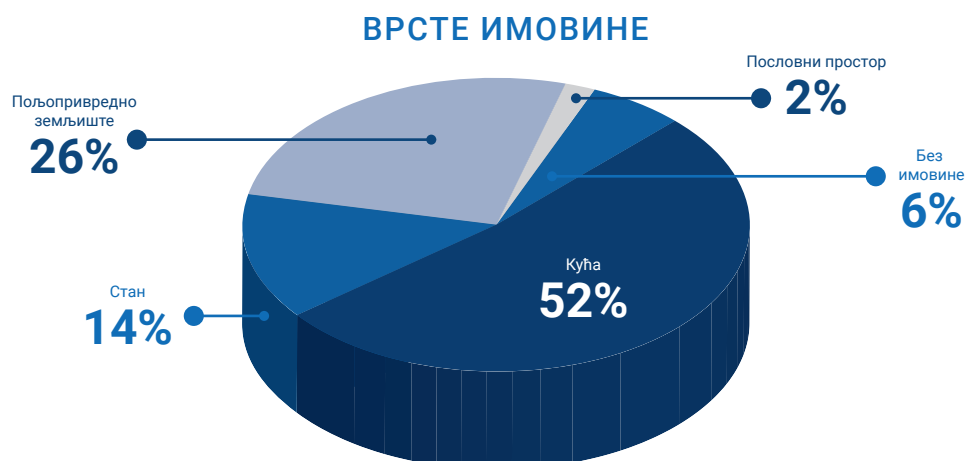
4. ИМОВИНА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

4.1 ВРСТА ИМОВИНЕ

Лица у потреби на Косову и Метохији имају преко 22.000 некретнина. Само 1.482 домаћинства није поседовало имовину на територији Косова и Метохије. Становници руралних средина су углавном имали куће и пратеће објекте сеоских домаћинстава, као и хектаре пољопривредног земљишта. Породице које су дошле из урбаних средина углавном су располагале становима у власништву. Није занемарљив ни број породица које су имале пословни простор који им је доносио приход.

Табела 4.1 Врста имовине

ВРСТА ИМОВИНЕ	ОБЈЕКТИ
Кућа	11.912
Стан	3.101
Пољопривредно земљиште	5.858
Пословни простор	402
Без имовине	1.482
УКУПНО	22.755

4.2 СТАТУС ИМОВИНЕ

Садашње стање имовине и објеката интерно расељених лица у потреби на територији Косова и Метохије изузетно је лоше – имовина је узурпирана или празна, углавном уништена, оштећена и опљачкана, а 10% власника нема информације о стању имовине.

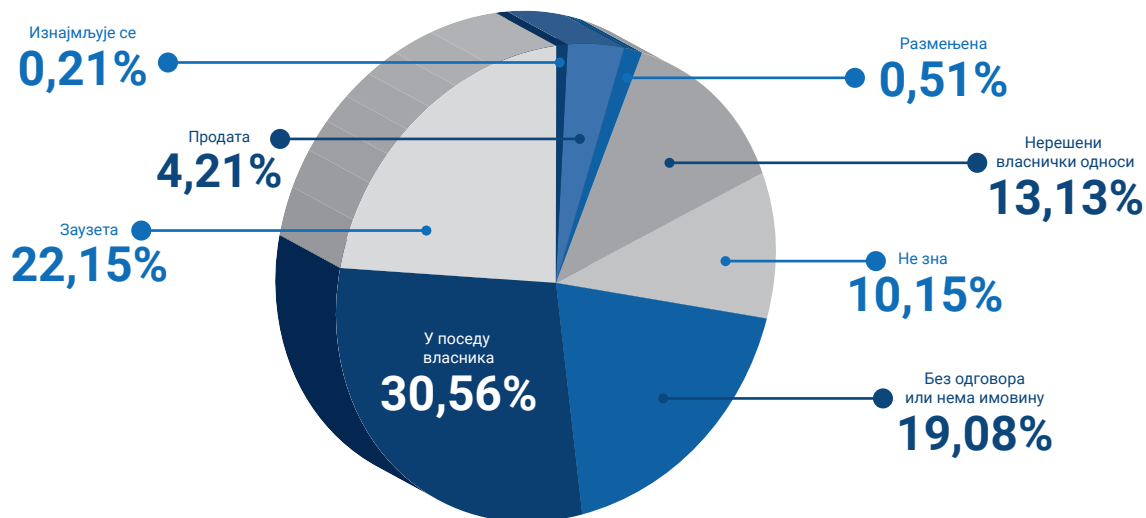
Табела 4.2 Статус имовине

САДАШЊИ СТАТУС ИМОВИНЕ	ДОМАЋИНСТВА
У поседу власника	30,56%
Заузета	22,15%
Размењена	0,51%
Продата	4,21%
Изнајмљује се	0,21%
Нерешени власнички односи	13,13%
Не зна	10,15%
Без одговора или нема имовину	19,08%
УКУПНО	100,00%

Када је у питању садашњи статус имовине, чак 22% домаћинстава не може да располаже својом имовином јер је узурпирана, иако је 30% имовине у поседу власника (власници не могу да је користе углавном из безбедносних разлога). То је најчешће враћена имовина која је у међувремену поново опљачкана.

Нажалост, одрживи повратак ни данас није обезбеђен породицама које желе да се врате. Иако сва расељена лица имају право на враћање имовине која им је незаконито одузета или на правичну надокнаду, односно компензацију уколико враћање имовине није могуће, то се не може спровести без адекватне подршке и заштите од стране представника међународне заједнице у поступцима реституције

САДАШЊИ СТАТУС ИМОВИНЕ

ИРЛ која су била корисници станова у државном или јавном власништву сусрећу се са низом проблема. Према одлукама Косовске агенције за имовину (Kosovo Property Agency – КРА, односно Kosovo Property Comparison and Verification Agency), већина ових лица и даље има право коришћења предметних станова које су заузели нелегални власници. Постоје хиљаде хектара заузетог пољопривредног земљишта, у чији посед власници, повратници или интерно расељена лица не могу да користе.

Према статистици Косовске агенције за имовину, 88,4% од укупног броја имовинских захтева односи се на пољопривредно земљиште. Највећи проценат земље нелегално обрађују неовлашћена лица, а сама КРА у својим извештајима потврђује да је веома тешко навести нелегалног корисника да плаћа закуп који би се прослеђивао власницима.

4.3 ФИЗИЧКИ СТАТУС ИМОВИНЕ

Када је реч о физичком стању објекта, више од половине власника (56,55%) навело је да су им објекти уништени, а 11,25% да имовина има оштећења високог степена, односно да није усељива.

Табела 4.3. Физички статус имовине

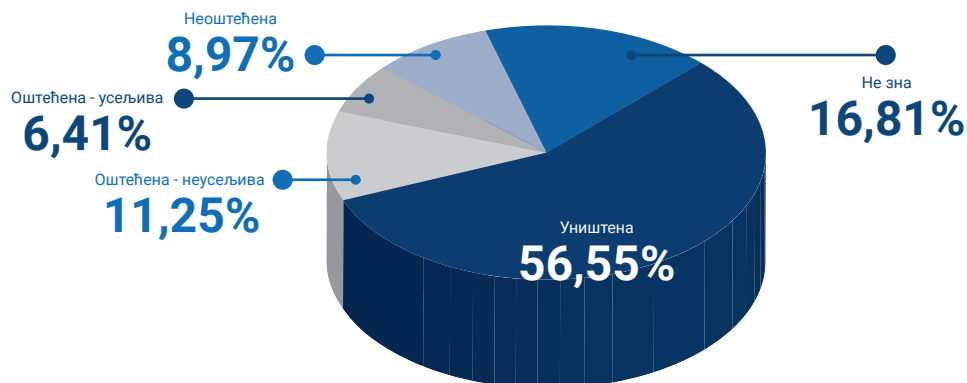
ФИЗИЧКИ СТАТУС ИМОВИНЕ	ДОМАЋИНСТВА
Уништена	56,55%
Оштећена - неусељива	11,25%
Оштећена - усељиво	6,41%
Неоштећена	8,98%
Не зна	16,81%
УКУПНО	100,00%

Преко 19.000 тужби за одштету предато је судовима на Косову и Метохији, али се већина косовских судова прогласила ненадлежним или су одбили да приме тужбе.

Привремене институције су након догађаја од 17. марта 2004. године преузеле обавезу да обнове уништене објекте и компензују уништenu имовину. Већина оштећених кућа није обновљена, а протерана лица се нису вратила. Пред судовима на Косову налази се и 1.500 тужби за имовину оштећену 17. марта 2004 године.

Велики број ИРЛ обраћао се и Косовској агенцији за имовину, захтевима за надокнаду физичке штете или надокнаду због неовлашћеног коришћења предметне имовине.

ФИЗИЧКИ СТАТУС ИМОВИНЕ

Власници су подносили захтеве за обнову уништене имовине у протеклим годинама преко привремених институција на Косову и Метохији, међународних организација, Министарства/Канцеларије за Косово и Метохију, међународних и домаћих невладиних организација, као и преко локалних самоуправа. Највећи део захтева остао је без одговора. Велики број лица има проблеме са подношењем захтева због нерешених имовинско правних односа.

5. ПОВРАТАК

Одржив повратак је добровољан, безбедан и достојанствен повратак уз омогућен приступ свим припадајућим правима кроз поштовање и доследну примену свих међународно признатих стандарда.

Основни принцип у свим међународним документима који се односе на решавање проблема расељене популације јесте слобода избора између повратка и локалне интеграције, али услови за такав избор када су у питању интерно расељена лица са Косова и Метохије нажалост не постоје. Повратак на Косово и Метохију остварило је мање од 5% укупне популације ИРЛ, а један од разлога крије се у томе што међународна заједница није била у стању да, у складу са преузетим обавезама, обезбеди одржив повратак неалбанског становништва на Косово и Метохију.

Број интерно расељених лица у потреби која размишљају о повратку је 1.165, односно 7%. Тај број је у претходним анализама био нешто већи. Време трајања расељеништва придоноси и губљењу наде и воље за повратак. Привремене институције на Косову и Метохији су допустиле да се постојећа сегрегација у друштву још више продуби и да на хиљаде припадника мањинских заједница остане расељено. Интерно расељеним лицима која се налазе на територији уже Србије већ годинама се нуде разни програми повратка, али су ти програми најчешће неодрживи јер већина ових лица услед притиска и несигурности опет напушта обновљене куће.

Неопходно је обезбедити потпуне и објективне информације о повратку, обезбедити слободу кретања, осигурати физичку и материјалну безбедност, повратак имовине законским власницима, реконструкцију оштећене и уништене имовине или компензацију, те омогућити брз и једноставан приступ стицању докумената.

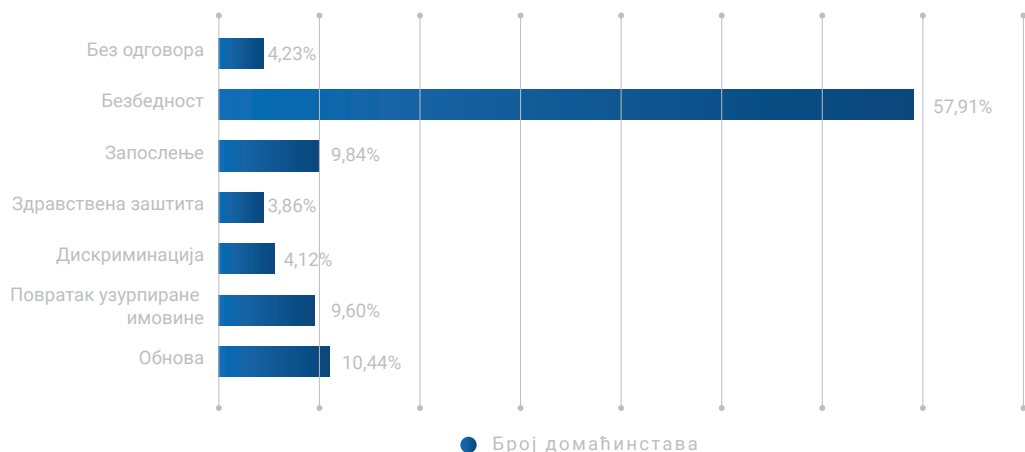
Интерно расељена лица као предуслове за повратак на Косово и Метохију наводе следеће:

Табела 5 Предуслови за повратак

ПРЕДУСЛОВИ ЗА ПОВРАТАК	БРОЈ ДОМАЋИНСТАВА
Обнова	10,44%
Повратак узурпираних имовина	9,60%
Дискриминација	4,12%
Здравствена заштита	3,86%
Запослење	9,84%
Безбедност	57,91%
Без одговора	4,23%
УКУПНО	100,00%

Из резултата се јасно види да је основни предуслов за повратак у место пребивалишта безбедност те да 58% испитаних домаћинстава сматра да безбедносни услови не постоје, што и резултира изузетно малим бројем повратника током свих ових година. Повратници се крећу у оквиру енклава или места у којима живе, а најмање безбедним сматрају градске средине.

ПРЕДУСЛОВИ ЗА ПОВРАТАК

Скоро 9% лица у потреби наводи да предуслов за повратак представља враћање узурпиране имовине. Имовина која је враћена легалним власницима, а коју они нису могли користити из безбедносних разлога, у међувремену је поново опљачкана.

Обнову објеката као предуслов за повратак наводи 10,6% породица у потреби. Када је реч о физичком стању објеката, више од половине власника (56,55%) навело је да су им објекти уништени, а 11,25% да имовина има оштећења високог степена, односно да није усељива.

Скоро 10% породица наводи да је могућност добијања посла важан предуслов за повратак, који доприноси економској сигурности. Не треба занемарити ни проблеме дискриминације којима су изложени повратници, као и питање немогућности остваривања права на здравствену заштиту.

Регионална канцеларија УНХЦР а за Југоисточну Европу је 2017. године у сарадњи са релевантним властима у региону и Данским саветом за избеглице урадила извештај „Расељена лица са Косова* у региону - поновна процена интереса за повратак“. Извештај анализира податке који су прикупљени путем студије за процену потреба лица расељених са Косова и Метохије у Србији,

Црној Гори и Бившој Југословенској Републици Македонији, која су током регистрације лица заинтересованих за повратак у 2009. години поднела захтев за помоћ при повратку на Косово и Метохију. Укупно је евидентирано 2.502 породична захтева са 10.074 лица.

Током 2016. године 1.294 породице (4.152 лица) из Србије анкетирано је поново, и од тог броја 1.223 породице (3.974 лица) и даље жели да се врати у своје место претходног пребивалишта.

Као приоритетне услове за повратак навели су следеће:

- 773 породице (61%) навеле су потребу стамбене изградње
- 493 породице (40%) могућност запослења и приступ донацијама
- 468 породица (38%) побољшање нивоа безбедности у местима повратка
- 249 породица (20%) пуну слобода кретања
- 148 породица (12%) решавање имовинских питања

Већина анкетиране популације је изразила жељу да се врати у своје место пребивалишта пре расељења, што је за већину њих Призрен. Да поседује имовину на Косову и Метохији изјавило је 85% породица, већина у месту претходног пребивалишта, 43% испитаника изјавило је да је имовина уништена, 28% окупирана, 7% да је оштећена и није погодна за становање.

Од укупног броја заинтересованих за повратак 80% су Срби, 13% припада заједници Рома, Ашкалија или Египћана, 4% су Горанци и 2% Црногорци.

Једна од препорука из извештаја односи се на локалне власти, донаторе и цивилно друштво да је потребно дати приоритет успостављању услова за одржив повратак кроз поврат имовине, помирење са примајућом заједницом, приступ услугама итд.

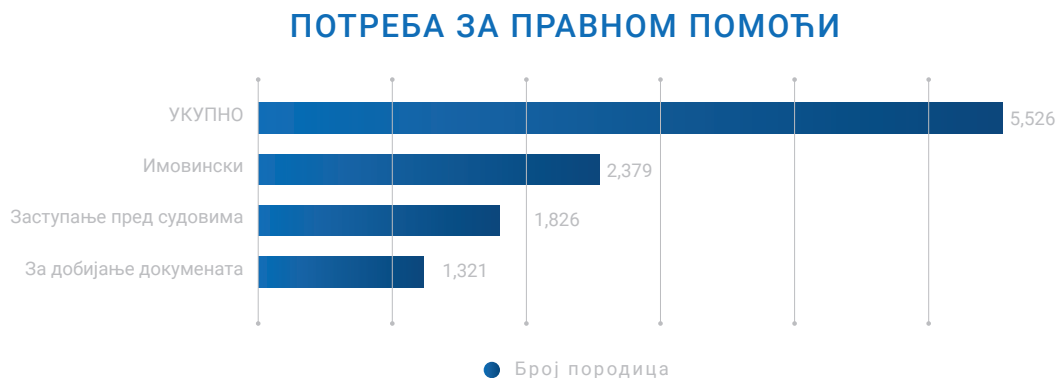
С обзиром да противљење повратку неалбанаца на Косово и Метохију постоји на 22 локације, односно у 11 општина на Косову и Метохији, препорука је да се учине додатни напори за постижање помирења, мирног суживота и међуетничког дијалога. Извештај потврђује да се по питању одрживог и безбедног повратка јако мало урадило на Косову и Метохији и да ту и данас постоје велики проблеми и изазови.

6. ПОТРЕБА ЗА ПРАВНОМ ПОМОЋИ

Табела 6 Потреба за правном помоћи

ПОТРЕБА ЗА НЕКИМ ВИДОМ ПРАВНЕ ПОМОЋИ	БРОЈ ПОРОДИЦА	%
За добијање докумената	1.321	23,91%
Заступање пред судовима	1.826	33,04%
Имовински	2.379	43,05%
УКУПНО	5.526	100,00%

На питање постављено интерно расељеним лицима у потреби да ли им је потребан неки вид правне помоћи за остваривање права на Косову и Метохији, 5.444 породице (33%) сматрају да им је потребна правна помоћ, а од тог броја 76% наводи да им је таква помоћ потребна ради заступања пред судовима и решавања имовинских односа на Косову и Метохији.

Од прошле године у склопу пројекта финансираног од стране Делегације ЕУ „Заштита и унапређење имовинских права интерно расељених лица, избеглица и повратника на основу споразума о реадмисији – Правна помоћ” пружа се правна помоћ ИРЛ. Пројекат представља наставак рада четири пројекта који се реализују од 2008. године. Циљ пројекта је заснован на заштити и остваривању основних људских, нарочито имовинских права интерно расељених лица, кроз механизме обезбеђивања бесплатне правне помоћи. Правна подршка обухвата правно информисање и саветовање и правну помоћ тј. заступање интерно расељених лица пред надлежним органима, организацијама и институцијама на Косову и Метохији.

7. ПОЖЕЉНО ТРАЈНО РЕШЕЊЕ

У протеклих осамнаест година Република Србија је, уз помоћ међународне заједнице, предузела обимне мере и активности за прихват и збрињавање интерно расељених лица са Косова и Метохије и обезбеђивање адекватних животних услова. Створени су стратешки и законодавни оквир, структуре и институције задужене за спровођење програма намењених овој популацији.

Обезбеђено је 4.712 различитих стамбених решења:

- Откупљено је 669 сеоских домаћинстава.
- Додељено је 208 монтажних кућа (програм почео 2008. године).
- Подељена су 3.425 пакета грађевинског материјала.
- Изграђено је 89 стамбених јединица.
- Додељен је 321 стан социјалног становања у заштићеним условима.
- До сада је кроз стамбене програме збринуто око 20.000 лица.

Пример зграде из програма социјалног становања у заштићеним условима

Аутор: Дејан Милисављевић, КИРС

Средства за побољшање услова становања интерно расељених лица обезбеђена су из буџета Републике Србије и буџета јединица локалне самоуправе (највећи део утрошен је за обезбеђивање инфраструктуре), као и из разних програма које финансирају Европска унија, агенције УН, међународне организације и владе страних држава. Значајна средства издвојена су и из претприступних фондова ЕУ.

И после вишегодишњег обезбеђивања пакета грађевинског материјала, скоро половина домаћинства још увек има потребу за таквим видом подршке.

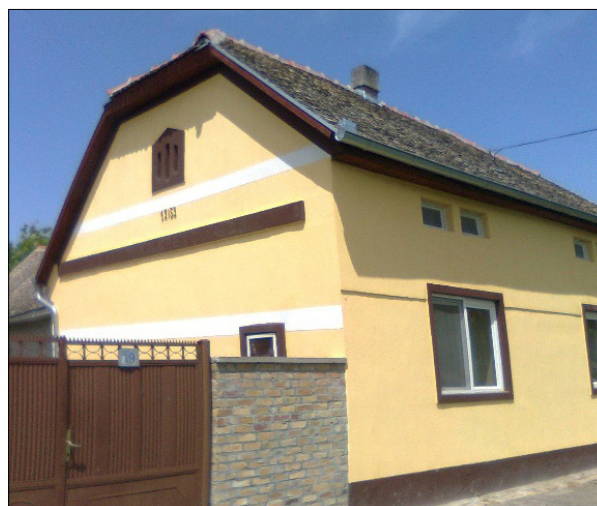
Разлог за то лежи у чињеници да је један од услова за добијање такве помоћи легализована градња, односно да је земљиште на којем се налази некретнина у власништву у зони предвиђеној за индивидуалну стамбену градњу и да је започет процес легализације. После ступања на снагу новог Закона о планирању и изградњи и Закона о озакоњењу објеката реално је очекивати да ће значајан број власника ових објеката сада моћи да се укључи у програме доделе грађевинског материјала за завршетак започете градње.

Потребе за грађевинским материјалом највише су исказале породице смештене у Смедеревској Паланци, Смедереву, Краљеву, Куршумлији, Прокупљу и Крагујевцу, и то 36% од укупног броја потреба за овим видом помоћи. То су углавном породице које су започеле изградњу објеката и којима је потребан грађевински материјал како би завршиле започету градњу, или су купиле куће којима је потребна адаптација.

Више од половине породица које желе да реше стамбено питање путем добијања стана налази се у Београду, затим следе Краљево и Крагујевац. Породице које желе овакав вид смештаја у већим градским срединама углавном су дошле из урбаних средина на Косову и Метохији и имале су станове у ранијем месту пребивалишта. Те породице се одлучују на тражење стамбеног решења у већим срединама због лакшег запошљавања, школовања деце и слично.

За сеоска домаћинства се опредељују породице у потреби са подручја Новог Сада, Куршумлије, Прокупља и Крагујевца (35%) и то је најчешће рурално становништво које жели да се бави пољопривредом.

Примери кућа купљених кроз програм откупа сеоског домаћинства

Аутор: Тамара Милановић, повереник за избеглице, Нови Сад

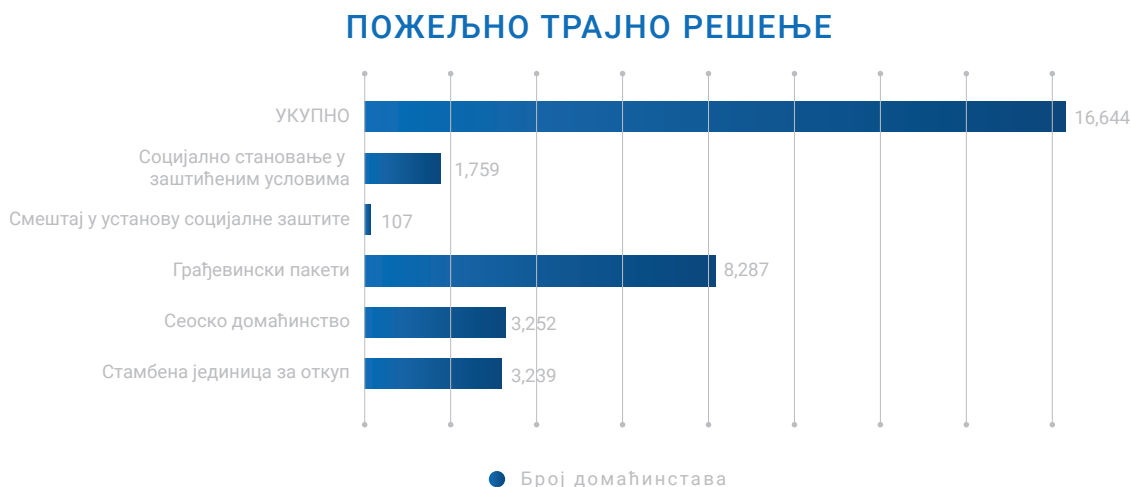
Нешто мање од 1% домаћинстава жели да се збрине смештајем у установе социјалне заштите.

Табела 7 Пожељно трајно решење

ПОЖЕЉНО ТРАЈНО РЕШЕЊЕ	БРОЈ ДОМАЋИНСТАВА	%
Стамбена јединица за откуп	3.239	19,46%
Сеоско домаћинство	3.252	19,54%
Грађевински пакети	8.287	49,79%
Смештај у установу социјалне заштите	107	0,64%
Социјално становање у заштићеним условима	1.759	10,57%
УКУПНО	16.644	100,00%

Монтажне куће као облик трајног стамбеног решења у Регионалном стамбеном програму за решавање стамбених потреба најугроженијих избегличких породица из Хрватске и Босне и Херцеговине показале се као најскупља варијанта за саме кориснике због тога што је потребно да поседују плац намењен индивидуалној стамбеној изградњи са неопходним дозволама, комплетно инфраструктурно опремљен, што изискује висока финансијска средства по самог корисника.

Аналогно томе, током ажурирања потреба ИРЛ на терену предочена су им могућа стамбена решења као и трошкови које поједина подразумевају, тако да је дошло до измена у опредељењу решења у односу на последњу Анализу стања потреба ИРЛ, која је рађена прошле године (2017.).

8. ПРОЦЕНА ПОТРЕБА ИРЛ РОМА У СРБИЈИ

Расељена лица која припадају заједници Рома, Ашкалија и Египћана представљају посебно угрожену категорију. Популацију интерно расељених лица чини око 21.000 Рома, што је 10,5% од укупне ИР популације. Промене у правном оквиру који регулише издавање личних докумената и пријаве пребивалишта омогућиле су лакши приступ личним документима. Република Србија је донела измене и допуне Закона о ванпарничном поступку, који омогућава лицима у ризику од апатридије да се по поједностављеним процедурама упишу у матичне књиге рођених и прибаве потребан извод. Увођењем система бесплатне правне помоћи обезбедиће се виши степен правне сигурности и олакшати приступ личним документима преко процедура прописаних Законом о ванпарничном поступку, које треба да елиминишу појаву „правно невидљивих лица“ уписом у матичне књиге и обезбеђивањем личних докумената.

УНХЦР је у јуну 2016. године објавио студију „Лица у опасности од апатридије у Србији“, у којој се даје оцена напретка у периоду 2010–2015. године. Истраживање је показало да је број правно невидљивих Рома, Ашкалија и Египћана смањен за више од 50% у протекле 4 године. То значи да је у ромској популацији у Србији знатно опало учешће особа без основних личних докумената

Решења за интерно расељене Роме са Косова и Метохије, који у великом броју не планирају да се врате, реализују се кроз финансирање програма за унапређење животних услова интерно расељених лица, укључујући и Роме. У истраживању из 2011. године, 8,8% ИРЛ Рома се изјаснило да жели повратак на Косово и Метохију, док се тај проценат знатно смањио на 2,4% у истраживању које је спроведено 2014. године (С. Цвејић, „Процена потреба ИРЛ Рома у Србији“, 2014). Низак проценат оних који желе да се врате је свакако последица њиховог страха од дискриминације уколико би се вратили, њихове процене безбедносне ситуације, а можда и тога што у Србији имају боље услове живота (С. Цвејић, „Процена потреба ИРЛ Рома у Србији“, 2014).

Као што је већ поменуто и као што многа истраживања доказују, ИРЛ Роми се налазе у веома тешком положају и према свим сазнањима, живе у знатно лошијим условима него већинско становништво, остала интерно расељена лица, па чак и у лошијим условима него домицилни Роми у Србији.

Данас у Србији живи 1.435 ромских интерно расељених породица у потреби, односно 10.188 лица.

Већина расељених лица са Косова и Метохије населила се у Централној и Јужној Србији, док је мањи број, углавном Рома, отишао у Војводину и Београд, па можемо закључити да ИРЛ Роми углавном прате територијални распоред домицилних Рома. Занимљиво је поменути да Роми

чине чак 45,3% расељених лица у Војводини. То се може објаснити већим потенцијалом за уоби-чајене ромске економске активности (пољопривреда, прикупљање и промет секундарних сировина итд.) у областима као што су Нови Сад (где се населило 27,4% ИРЛ Рома), у Београду (28,7%) и Зрењанину (9,1%).

Аутор: преузето са интернета

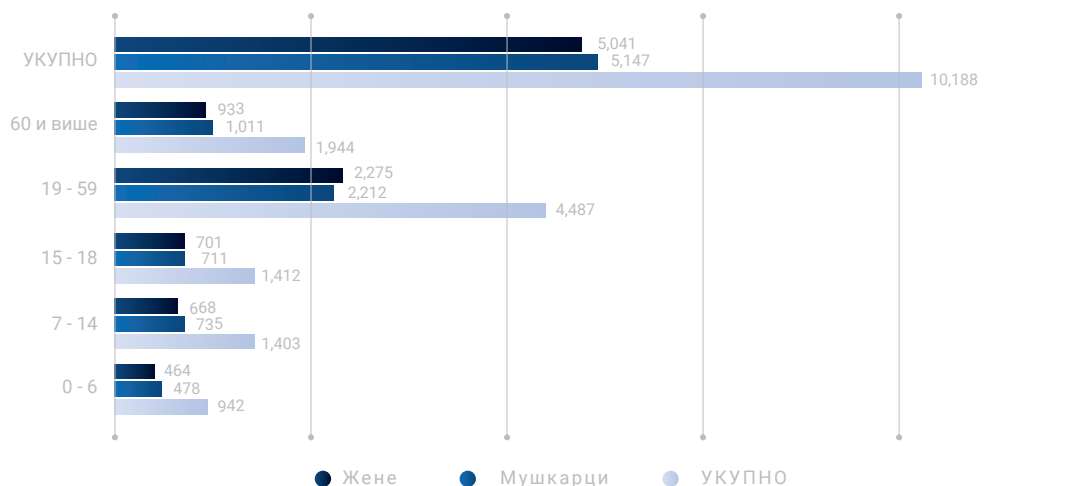
8.1 СТАРОСНА И ПОЛНА СТРУКТУРА

Табела 8.1 Старосна и полна структура ИРЛ Рома у Србији

СТАРОСТ	МУШКАРЦИ	%	ЖЕНЕ	%	УКУПНО	%
0 - 6	478	4,69%	464	4,55%	942	9,25%
7 - 14	735	7,21%	668	6,56%	1.403	13,77%
15 - 18	711	6,98%	701	6,88%	1.412	13,86%
19 - 59	2.212	21,71%	2.275	22,33%	4.487	44,04%
60 и више	1.011	9,92%	933	9,16%	1.944	19,08%
УКУПНО	5.147	50,52%	5.041	49,48%	10.188	100,00%

Просечна старост ИРЛ Рома у потреби износи 33,37 година. Домаћинства интерно расељених Рома су млада домаћинства. Из табеле можемо закључити да нешто више од половине укупног броја ИРЛ Рома у потреби чине мушкарци (50,52%). Највећи број лица се налази у старосном контингенту од 19 до 59 година, односно у радно активном добу. Деца интерно расељених Рома у потреби од 0 до 6 година старости чине 23,6% укупне ИРЛ популације деце у потреби за тај узраст. Удео ромске деце у узрасту од 7 до 14 година у односу на укупну популацију деце у потреби за тај узраст је 25,14%.

СТАРОСНА И ПОЛНА СТРУКТУРА

8.2 ВЕЛИЧИНА ДОМАЋИНСТВА

Просечан број чланова домаћинства Рома у потреби износи 7,1 и он је знатно већи од просека неромских ИРЛ у потреби (4,12 чланова), док је просечан број чланова домаћинства у Републици Србији 2,88 чланова (према попису из 2011. године). Код интерно расељених Рома у потреби најбројнија су домаћинства са седам и више чланова, у којима преовлађују млађи чланови, односно деца. Самачких домаћинстава готово и да нема, пошто ромска домаћинства традиционално живе на окупу, у вишегенерацијским породицама.

Интерно расељена ромска породица у потреби

Аутор: Исмет Адемовски, повереник за избеглице, Беочин

8.3 ОБРАЗОВАЊЕ

Писменост је основни показатељ нивоа образовања једне нације.

У последњем међупописном периоду удео неписмених у укупној ромској популацији пао је са 19,6% на 15,1%. И поред смањења удела неписмених у укупној ромској популацији, Роми и даље остају знатно изнад националног просека неписмених који у Републици Србији износи 2%. Посматрано по регионима Србије, не постоје битније разлике, јер Роми свуда представљају етничку заједницу са највећим уделом неписмених.

У ромској популацији већа неписменост изражена је код жена, тако да су 2011. године у структури укупног броја неписмени мушкарци чинили 31,0%, а жене 69,0%, односно на једног неписменог мушкарца било је више од две неписмене жене. Разлози вишег нивоа неписмености женског у односу на мушко ромско становништво у вези су са читавим низом фактора, као што су схватања у погледу значаја образовања уопште, као и положај и улога жене у породици.

Великом броју ИРЛ без основног образовања свакако доприноси и висок проценат ромске популације, коју карактерише висока стопа необразованости, односно тенденција да у мањем броју похађају школу и достижу адекватан степен образовања који би им омогућио приступ бољим могућностима запошљавања. Процент интерно расељених Рома у потреби који немају завршену основну школу или су без школе се није значајно променио од претходне анализе и сад износи скоро 53,4%, док је тај проценат 2011. године износио 57%. Основну школу је завршило свега 32,4% интерно расељених Рома. Овакви проценти даље значајно утичу и на релативно високу стопу незапослености.

Нивои школске спреме Рома у односу на релевантне нивое за становништво Србије у целини показују велике разлике. Сваки пети Ром, наспрам сваког 37. становника Србије старијег од 14 година, нема школу, док преко једне трећине Рома (34,2% у односу на 10,9% за становништво Србије) нема завршену осмогодишњу школу. Око једне трећине Рома (33,3% према 20,8% за ниво Србије) има основно образовање, а средње образовање има 11,5% Рома (48,9% за ниво Србије). Изразите разлике уочавају се и код удела Рома (0,7%) и осталог становништва Србије са вишим и високим образовањем (16,2%).

Пројекат Механизми за спречавање осипања ученика ромске националности из образовног система, који спроводи Центар за социјалну политику, а подржали су га Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Тим за социјалну инклузију и смањење сиромаштва Владе Репу-

блике Србије и Стална конференција градова и општина, а финансира га Европска унија кроз Европски инструмент за демократију и људска права, за основни циљ има да се смањи осипање ученика и рано напуштање школовања, посебно девојчица и дечака ромске националности и повратника по реадмисији из земаља чланица ЕУ. Кроз овај пројекат сагледан је тренутни одговор институција на локалном нивоу на појаву осипања из образовања и развијен је модел унапређеног система за рану идентификацију и реаговање у локалној заједници.

Иако осипање није изражено у целокупној школској популацији у Србији, приметна је нарочита угроженост ученика из одређених група, посебно из сиромашних породица. Бројне студије указују да осипање представља веома штетан и негативан феномен и за појединца и за друштво. Са једне стране, осипање смањује могућности појединца да се укључи на тржиште рада и постигне задовољавајући квалитет живота, а са друге стране доводи до низа нежељених друштвених исхода, као што су, између осталог, повећана стопа криминалитета, већа социјална давања и слабији здравствени статус нације.

Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије истакао је да инклузија Рома у друштво није питање само једне институције, већ читаве Владе, невладиног сектора, ромских удружења и европских партнера. Данас студира више од 300 Рома и Ромкиња, што није био случај ранијих година, те то указује да постоји напредак кад је реч о образовању Рома.

8.4 МАТЕРИЈАЛНИ ПОЛОЖАЈ ИНТЕРНО РАСЕЉЕНИХ ЛИЦА РОМА И РАДНИ СТАТУС

Интерно расељени Роми припадају групи најугроженијег становништва у Републици Србији. Њихова домаћинства су изузетно сиромашна, односно имају ниске приходе. Интерно расељене Роме карактерише висока стопа незапослености, а један од разлога за то је и већ поменути низак степен образовања. Они углавном обављају неформалне и повремене послове, а традиционално се баве прикупљањем терцијалних сировина и занимањима које не преферира домицилно становништво, док се веома мали проценат бави другим занимањима.

У породицама интерно расељених Рома велики удео имају зависни чланови породице, нарочито када се има на уму велики број деце у домаћинствима. У истраживању професора Цвејића из 2014. године, наводи се да домицилна ромска домаћинства имају бољу сразмеру зависних и радно способних чланова. Код ИРЛ ромских домаћинстава је удео оних која имају 3 и више зависна члана 36%, а код домицилних 25%. Обрнути тренд је са лицима радног узраста, односно међу ИРЛ домаћинствима је 38% оних која имају више од два лица радног узраста, а међу домицилним Ромима 43%.

Иако је положај на тржишту рада свих Рома веома лош, постоји разлика између интерно расељених и домицилних Рома у смислу да је положај интерно расељених Рома нешто лошији.

Стопа незапослености је нешто нижа од 80% у односу на укупан број оних који су у радно активном добу, док је стопа запослености нешто нижа од 10%. Овај мали број запослених интерно расељених Рома најчешће ради повремено или сезонски и то у неформалном статусу, тако да и у овом погледу ИРЛ Роми стоје лошије него домицилни.

Раније је поменуто да сва расељена лица као држављани Републике Србије имају могућност остваривања различитих облика социјалне помоћи. Главне изворе прихода код интерно расељених Рома у потреби представљају разни облици социјалних давања, које обезбеђују држава или јединице локалне самоуправе. Процент интерно расељених ромских домаћинстава која су остварила неку врсту социјалне помоћи је дупло већи у односу на проценат неромских интерно расељених породица у потреби.

Највећи број ромских домаћинстава прима дечји додатак и новчану социјалну помоћ.

Слика коју је дала анализа из 2011. године није се знатно променила до сада. Социјална угроженост интерно расељених Рома је изузетно висока, око 87% њих прима мање од 20.000 динара месечно, а близу 50% је и даље испод границе сиромаштва, са испод 10.000 динара месечно. Када узмемо у обзир ове приходе, просечну величину домаћинства од 7,1 чланова и број зависних чланова (деце предшколског и школског узраста, као и старих лица), долазимо до високог процента домаћинстава која не могу да задовоље основне егзистенцијалне потребе. То све доводи до немогућности инвестирања у побољшање стамбених услова, до неплаћања приспелих рачуна и обавеза, а самим тим и до лошијих услова живота.

8.5 СТАМБЕНИ СТАТУС

Интерно расељена Ромска домаћинства у потреби живе у већини (више од 90%) у објектима који немају елементарне услове за нормалан живот и функционисање, често немају прикључак за воду, санитарни чвор или нису уопште предвиђени за становање. Често су у питању помоћне зграде, гараже и просторије лоше градње. Углавном живе у објектима који нису у њиховом власништву, а веома мали број живи (52 лица) у преосталим колективним центрима. Такође, велики број ове популације поседује објекте који нису легално изграђени те не поседује потребне дозволе и документацију, што је неопходно како би могли да добију помоћ у пакетима грађевинског материјала.

Пошто не могу самостално да решавају своје стамбене проблеме и пошто без помоћи и подршке заједнице не могу да остваре успешну социјалну интеграцију, стамбено питање се у највећем проценту мора решавати програмима социјалног становања који су намењени најугроженијим групама становништва у Србији, у које се убрајају и интерно расељени Роми у потреби. Према истраживању Слободана Цвејића из 2014. године, највише испитаника се изјаснило за стамбено решење у виду сеоске куће са окућницом (45%) и за социјално становање у заштићеним условима (40%).

9. ПРЕПОРУКЕ

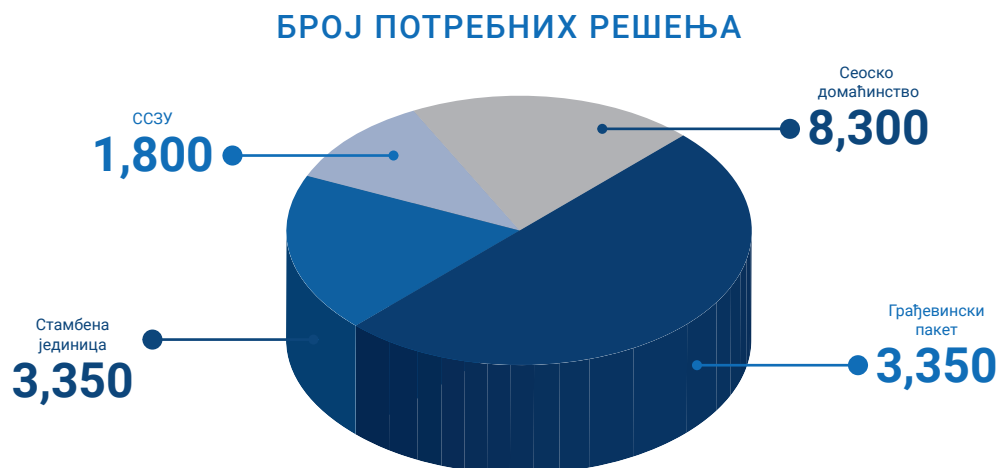
ПРЕПОРУКА 1.

Наставити са пружањем подршке за решавање стамбених проблема расељених лица у потреби.

- Редовно ажурирати локалне акционе планове како би плански документи одговарали ситуацији на терену.
- Првенствено усмерити помоћ на домаћинства која живе у објектима који нису намењени становању, домаћинства са мање од 5м² по члану домаћинства и подстанаре.
- Потребно је наставити са доделом пакета грађевинског материјала за адаптацију неусловних објеката у власништву или завршетак започете градње, обезбедити средства за изградњу објеката за социјално становање који се виде као пожељно решење стамбеног проблема, обезбедити средства за изградњу или куповину стамбених јединица у закуп са могућношћу откупа и стицања својине, као и средства за доделу сеоских кућа са окућницом.
- Наставити са доношењем уредби о утврђивању програма подстицаја за спровођење мера и активности неопходних за достизање утврђених циљева из области управљања миграцијама у јединицама локалне самоуправе.
- Израдити програм трајног стамбеног и економског збрињавања кроз регионални приступ по узору на РСРП за избеглице са простора бивше СФРЈ.

Табела 9 Број потребних решења и средстава

ТИП РЕШЕЊА	БРОЈ ПОТРЕБНИХ РЕШЕЊА	ЦЕНА ПО ЈЕДИНИЦИ (€)	УКУПНО (€)
Сеоско домаћинство	3.250	11.000	35.750.000
Грађевински пакет	8.300	9.000	74.700.000
Стамбена јединица	3.350	38.000	127.300.000
ССЗУ	1.800	26.500	47.700.000
УКУПНО	16.700	17.100 (по решењу)	285.450.000

ПРЕПОРУКА 2.

Пружити релевантне информације интерно расељеним лицима у потреби о облицима помоћи које могу пружити институције социјалне заштите (центри за социјални рад)

- Потребно је омогућити већу доступност информација о могућностима које пружају различити програми социјалне помоћи. Ове информације морају да буду лако доступне и разумљиве.

ПРЕПОРУКА 3.

Оснажити незапослене ИРЛ у потреби кроз различите програме економског оснаживања, упућивањем на програме Националне службе за запошљавање и других институција/организација, као и на програме које спроводи Комесаријат из буџетских средстава

- Потребно је наставити праксу доделе грантова за економско оснаживање с обзиром да овај облик подршке доприноси одрживости. Средства и даље треба да буду бесповратна и усмерена на започињање приватног посла.
- Неопходно је повећати информисаност незапослених о програмима доквалификације и преквалификације, обуке за рад на рачунарима, учење страног језика, и слично које нуди Национална служба за запошљавање.

ПРЕПОРУКА 4.

Имајући у виду да сва расељена лица имају право на поврат кућа, земље и имовине која им је арбитрарно или незаконито одузета, или да добију компензацију уколико није могућ поврат имовине, неопходно је појачати активности за пружање подршке интерно расељеним лицима у поступцима реституције имовине коју поседују на Косову и Метохији:

- Потребно је наставити са програмима као што су иди види посете како би ИРЛ имала увид у стање своје имовине на Косову и Метохији.
- Потребно је појачати програме бесплатне правне помоћи интерно расељеним лицима у поступцима реституције имовине или у питањима компензације за оштећену или уништену имовину на Косову и Метохији
- Потребно је омогућити повратну информацију за апликације које су предате за обнову имовине и за тужбе које су предате поводом узурпације поседа.

ПРЕПОРУКА 5.

Неопходно је пружити додатну подршку домаћинствима која желе да се врате на Косово и Метохију кроз:

- Обнову објеката за лица која желе да се врате.
- Подршку у запошљавању како би се обезбедио одржив повратак.
- Приступ припадајућим правима

ПРЕПОРУКА 6.

Роми интерно расељена лица представљају најрањивији део ИРЛ популације којима је потребно пружити посебне облике подршке.

- Потребно је радити са ромским породицама како би се ромска деца школовала и како би млади Роми стекли квалификације.
- Потребно је економски оснажити ромску популацију, како би се смањио број породица које се искључиво ослањају на социјалну помоћ.
- Направити попис свих локација на којима бесправно и без основних животних услова бораве интерно расељени Роми.
- Потребна је координирана активност свих учесника на реализацији ових питања, укључујући и цивилни сектор.

Дате препоруке су усмерене на побољшање ситуације код најрањивијих категорија расељеничке популације. Олакшавајућа околност јесте што већ постоје програми који се спроводе, али расположива намењена средства нису сразмерна реалним потребама па треба обезбедити додатне изворе финансирања.

УНХЦР – КРИТЕРИЈУМИ УГРОЖЕНОСТИ

Лицима која испуњавају један или више наведених критеријума угрожености требало би дати приоритет када су у питању програми помоћи, под условом да тим лицима до сада није обезбеђено трајно решење:

1. Домаћинства са приходима испод доње границе сиромаштва;
2. Домаћинства која живе у недостојном условима (без воде, струје или санитарних услова);
3. Ментална инвалидитет: одрасла особа или дете са менталним инвалидитетом насталим услед болести, повреде или озледе која омета свакодневне активности, а која се мора третирати да би особа могла да функционише;
4. Физички инвалидитет: одрасла особа или дете са физички инвалидитетом насталим услед болести, повреде или озледе која омета свакодневне активности, а која се мора третирати да би особа могла да функционише;
5. Особе којима је потребна медицинска нега или третман, јер њихово стање може ометати идентификовање трајног решења;
6. Самохрани родитељи (један родитељ са једним или више деце млађе од 18 година);
7. Старије особе (или пар) које живе без помоћи породице: особа мушког или женског пола, старија од 60 година, која живи у сиромаштву без подршке породице;
8. Угрожене женске особе: женска особа (самохрана мајка, удовица и сл.) која је суочена са проблемима због припадности женском полу или која је доживела насиље у породици;
9. Угрожена деца или адолесценти: дете или адолесцент (млађи од 18 година, који живе са родитељем/старатељем), посебно угрожени (не похађају школу, дете са специјалним потребама у образовања, дете које је у сукобу са законом, малолетно лице које је ступило у брак итд.);
10. Малолетно лице без надзора: дете или адолесцент млађи од 18 година, тренутно без надзора родитеља, односно без правног или одговарајућег старатеља;
11. Специфична потребе за правном и физичком заштитом: особе које не спадају у друге категорије, али имају специфичне потребе у одређеним околностима, нпр. жртве злостављања и насиља, укључујући насиље у породици и сексуално злостављање (у земљи порекла или приликом тражења азила), чланови одређене етничке или религијске групе, бивши ратни заробљеници и сл.

ЛИТЕРАТУРА

- Процена потреба интерно расељених лица у Републици Србији, КИРС, ЈИПС, УНХЦР, март 2011.
- Процена потреба интерно расељених Рома у Србији, Слободан Цвејић, новембар 2014.
- Национална стратегија за решавање питања избеглица и интерно расељених лица за период од 2015. до 2020.
- Евиденција потреба ИРЛ у Србији, КИРС
- Евиденција лица која су добила трајна решења кроз програме које спроводи Комесаријат у сарадњи са партнерима
- Евиденција лица која су добила економско оснаживање кроз програме које спроводи Комесаријат у сарадњи са партнерима
- Лица у опасности од апатридије у Србији, Оцена напретка 2010–2015, Слободан Цвејић, јун 2016.
- Миграциони профил Републике Србије за 2016. годину, КИРС
- Уредба о утврђивању програма подстицаја за спровођење мера и активности неопходних за достизање утврђених циљева из области управљања миграцијама у јединицама локалне самоуправе, за 2017. годину (Сл. гласник РС, бр. 26/2017)
- Уредба о утврђивању програма подстицаја за спровођење мера и активности неопходних за достизање утврђених циљева из области управљања миграцијама у јединицама локалне самоуправе, за 2018. годину (“Службени гласник РС” број 21/2018)
- Стратегија за социјално укључивање Рома и Ромкиња у Републици Србији за период од 2016. до 2025.
- Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији, Две деценије избеглиштва у Србији, Весна Лукић, Београд 2015.
- Положај интерно расељених лица – кратка анализа преосталих изазова, Праксис, УНХЦР, Београд, децембар 2014.
- Билтен о социјалном укључивању и смањењу сиромаштва у Републици Србији, Београд, новембар 2017.
- Расељена лица са Косова* у региону –поновна процена интереса за повратак, УНХЦР, 2017.
- Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији, РОМИ У СРБИЈИ, Проф. др Светлана Радовановић, Доц. др Александар Кнежевић, Београд 2014.
- Положај интерно расељених лица на тржишту рада у Србији (Предлог смерница за нову политику подстицаја активног тражења посла и запошљавања), Група 484 и Фонд за развој економске науке (ФРЕН), Децембар 2011.
- Званична статистика Републичког завода за статистику, <http://www.stat.gov.rs/>
- Под ризиком: Социјална угроженост Рома, избеглица и интерно расељених лица у Србији, УНДП, Београд, јун 2006.

КОМСАРИЈАТ
ЗА ИЗБЕГЛИЦЕ И МИГРАЦИЈЕ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ